

1. 6. 5
401

ТОДОРОВИЋ.

ЦАРИНСКИ РАТ

ИЗМЕЂУ СРБИЈЕ И АУСТ-УГА.

1906-1910.

8

ID=196609292

9.8:6
461

Јосиф Лукићеловићу

Тисац

ЦАРИНСКИ РАТ

УНИВ. БИБЛИОТЕКА

И. Бр. 45465

ИЗМЕЂУ СРБИЈЕ И АУСТРО-УГАРСКЕ

ОД 1906—1910 ГОД.

СТУДИЈА ИЗ НАШЕ МЕЂУНАРОДНЕ ТРГОВИНЕ

од

Др. М. А. Тодоровића

СЕКРЕТАРА МИН. ПРИВРЕДЕ

Лука Ћеловић
БЕОГРАД

Luka Celović
BEOGRAD

БЕОГРАД

ШТАМПАРИЈА — „ДОСИТИЈЕ ОБРАДОВИЋ“

Димитрија Гавриловића (пређе А. М. Станојевића)

(ЧИКА-ЉУБИНА УЛ. БР. 8.)

1911.

ПРЕДГОВОР

Чланом 34. Берлинскога Уговора призната је Србији независност; али је у чл. 37. истога уговора предвиђено, да ће, за време док Србија не закључи трговинске уговоре, важити уговори, које је раније закључила Велика Порта.

Према оваквом стању ствари било је сасвим разумљиво, што је млада кнежевина похитала да закључи трговинске уговоре. Поред заштите привредних интереса имали су ови уговори за Србију и великог политичког значаја: они су имали да доврше чин ослобођења, и да уведу Србију, као потпуно самосталну државу, у међународну заједницу.

Под оваквим приликама закључен је 1881 год. први трговински уговор са Аустро-Угарском. Србија је, с обзиром на велики политички значај тога уговора, сматрала да њему за љубав може жртвовати и по који привредни интерес; док је на страни другог саговорача, на страни А.-Угарске, постојала у то доба велика тежња, да образује са Србијом царинску унију.

С обзиром на све ово не може се нас ни најмање изненадити, што се у томе првом уговору налазе и такве одредбе, које доводе Србију у врло тесну трговинску везу са А.-Угарском. У овом погледу важне су одредбе о пограничном промету. За Србију ове одредбе доносе диференцијалне повлашћене царинске ставове за све извозне артикле и за цео извоз; за Аустро-Угарску те одредбе имају исти значај, само у мањем обиму како на број извозних артикала тако и на количину извоза.

Благодарећи одредбама о пограничном промету с једне, и нашем ни најмање завидном географском положају с друге стране, — створен је веома жив трговински промет између Србије и А.-Угарске, који, изражен у цифрама, гласи: 87% наше

II

извозне трговине долази на а.-угарску пијацу, а 60% наше увозне трговине а.-угарског је порекла.

Са своје стране пак изазвала је ова тесна трговинска веза извесне појаве у нашој спољашњој трговини, које ћемо овде укратко обележити.

1. Наша извозна трговина показивала је, за све ово време, врло велику једностраност у погледу на број извозних артикала: стока, воће и жито били су готово једини артикли које је Србија извозила.

2. За време од 25 година уговорнога стања вредност нашег извоза попела се од 40,800.000 дин. на округло 72,000.000, — дакле са средњим годишњим прираштајем од сâ 1,200.000. Оволики прираштај пак има се огласити као недовољан за земљу, која тек улази у међународни промет добара.

3. Вредност извоза за све ово време јако је варирала из године у годину. Тако на пр. док је годишњи прираштај био просечно по 1,200.000, варирала је вредност извоза из године у годину до 15,000.000. дакле за читавих 250%, и то час на више час на ниже.

4. — Квалитет наших извозних артикала остао је за све време по готову непромењен и врло рђав, тако да је њихова цена и на а.-угарској пијаци, а тако исто и на другим пијацама, у колико смо наравно на те пијаце излазили, била увек за неколико поена испод цене истих артикала страног порекла.

Све набројане појаве имају се сматрати као последица горе поменуте тесне трговинске везе између Србије и А.-Угарске. Везани за једну пијацу ми смо се морали управљати према захтевима те пијаце. А.-угарску или боље рећи аустријску пијацу снабдева Угарска и Босна са својом производњом, тако да је наша роба долазила само да попуни онај мањак, који се у производњи Угарске и Босне појавио. Отуда и долази, да је наш извоз из године у годину морао јако варирати, јер је стајао у зависности од годишње бербе у овим двома земљама: отуда долази и слаб прираштај наше извозне трговине, јер је наша роба имала само да попуни мањак производње А.-Угарске Монархије; отуда долази најзат и рђав квалитет наших извозних артикала, јер је А.-Угарска, може бити чак и намерно, примала овакав квалитет, који је имао ниску цену на другим пијацама, јер нас је тиме још јаче привезивала за се.

* * *

Почетком 20. века настаје у западној Европи један јачи преокрет¹ у трговинској политици у правцу аграрне заштите. Овај се преокрет брзо пренео и у А.-Угарску; и преговори које су српска и а.-угарска влада повеле пред истек другог уговора, остали су без резултата. До уговора није се дошло, и након двогодишњег продужавања трајања старог уговора, наступило је у априлу 1906 год. неуговорно стање, које је, са мањим прекидима, трајало до краја 1910 године.

Споменуто је, да је наш извоз, све до 1905 год. закључно, био врло јако привезан за а.-угарску пијацу, и стога је било сасвим објашњиво, што су многи, којима је била позната ова привезаност, али који нису дубље испитивали њене узроке, — имали уверење, да ће Србија морати врло брзо капитулирати. Колико је ово веровање било јако, довољно је да напоменем, да је исто мишљење делио и један од најјачих теоретичара на пољу трговинске политике, Александар von Матлековић. Исто мишљење било је и код нас јако распрострањено, те су се први месеци царинског рата са великом зебњом очекивали.

Али, на наше веома пријатно изненађење, убрзо је констатована нетачност мишљења Матлековићева и неоснованост наше бојазни. И ако дотле упућена искључиво на а.-угарске пијаце, наша извозна трговина убрзо је нашла нове путеве, а наши извозни артикли убрзо су задобили леп глас на другим пијацама.

У место очекиваног застоја настаје само померање у нашој извозној трговини; и у следећој расправи покушаћемо да обележимо правац и резултат тога померања.

¹ Почетак аграрне заштите јавио се много раније, почетком осамдесетих година.

А. Трговина са стоком

І Говеда

а. Извоз.

Извоз говеди за време ових пет година царинског рата са А.-Угарском, упоређен са извозом из доба које је овоме претходило, показује врло осетних померања, која заслужују да им се обрати више пажње.

І Број извезене говеди у овоме периоду знатно је мањи од броја који је Србија раније извозила. У уговорном периоду пред царински рат извозила је Србија просечно по 65.000 грла говеди годишње, у вредности од 10—11,000.000 динара; у времену пак царинског рата тај је извоз пао

у 1906	на	10.928	грла	у	вредности	од	1,762.012	дин.
„ 1907	„	13.248	„	„	„	„	2,033.976	„
„ 1908	„	20.690	„	„	„	„	2,960.252	„
„ 1909	„	35.309	„	„	„	„	6,399.960	„
„ 1910	„	36.546	„	„	„	„	7,509.460	„ ¹

II У уговорном периоду пре царинског рата наш целокупан извоз говеди, са врло незнатним изузетком, ишао је за

¹ С погледом на количину извоза имала би се учинити мала коректура ових цифара у толико, што би се цифре како ранијих тако и ових последњих година имале увећати се по неколико стотина: раније је пропуштано тачно нотирање извоза говеди и теладџи за Бугарску, Босну и Румунију; у добу царинског рата статистика не бележи број крвумчарене стоке, а ове је било у извесној количини за А.-Угарску и Босну.

А.-Угарску; у добу царинског рата правац нашег извоза мења се. Кад изоставимо првих шест месеци из 1906 године — време када је царинска граница према А.-Угарској била отворена — онда налазимо, да је А.-Угарска престала бити купац и потрошач наше стоке. На место А.-Угарске долазе у периоду царинског рата као главни потрошачи наших говеди Турска, Италија и Египат, а делимично и Бугарска, Грчка и Француска. Ради илустрације овога померања овде ће се ставити у паралелу извоз говеди у 1905 и 1907 години.

	свега	А.-Угар.	Египат	Бугарска	Италија	Турска	Франц.
1905	72.415	61.937	—	89	—	88	—
1907	13.248	—	3.343	608	3.832	4.031	2.100

III Померању у погледу на дестинацију одговара померање у погледу на квалитет, т. ј. на просечну вредност извезених грла. Пошто су транспортни трошкови по грлу једни и исти, па било да је оно тешко 300 било 600 кгр., то је, услед удаљености тргова и у вези са овим услед повећаних транспортних трошкова и јачег калирања стоке, извоз крупних, тежих грла био рентабилнији од извоза лаких грла. Тако на пр. износила је просечна вредност извезених грла у годинама

1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910
144	146	161	154	144	180	206

Доцније ће се изнети, како се у овом погледу понашао извоз за сваку поједину пијацу посебнице.

IV. Најзад пада уочи, да се у периоду царинског рата у неколико појачао и извоз ситне говеди, телад и јунади, која се врста за време уговорног стања извозила у посве незнатном броју. Ради илустрације изнећемо и овде неколико цифара. Телад и јунади извозено је укупно у уговорном периоду просечно по 50 грла годишње; у времену царинског рата тај се извоз попео у годинама

	1906	1907	1908	1909	1910
на	108	272	731	1320	119

Но као што се из ових цифара види, тај је извоз и сада врло мали, и не показује неку нарочиту тенденцију за напредовањем.

У досадањем излагању само су анонсирана она померања, која су наступила услед царинског рата између Србије и А. Угарске. Но поред овога потребно је указати и: на узроке који су та померана изазвали; на начин како су та померања извршена; и најзад на изгледе, да се та померања задрже и у стању створеном најновијим трговинским уговором са А. Угарском, односно да се она благодарећи том новом уговору изгубе. О свему овоме опширно ће се говорити у следећем.

ad I. Умањен извоз у неговорном периоду није ни у колико нека изненадна и неочекивана појава; на против она се јавила као логична последица дотадашњег правца у нашој спољашњој трговини у опште, а у трговини са овим артиклом посебице.

У периоду који је претходио царинском рату наш цео извоз говеди ишао је на а. угарску пијацу; и онда је сасвим природно што је извоз, кад је та граница одједанпут затворена, стао. У првим данима царинскога рата ми нисмо могли упутити свој извоз на друге пијаце, јер су нам и оне и путеви које на њих воде били мало познати. Отуда и долази да прва година царинског рата показују најмању цифру извоза — свега 10928 грла. Чак би и ова цифра била знатно мања, да је царински рат у место 23 јуна наступио 1 јануара; овако пак имали смо отворену границу скоро шест месеци, за које смо време извезли 8916 грла за А. Угарску.

Но после ове прве, у погледу на извоз овога артикла најслабије године, наш извоз говеди почиње доста нагло да се поправља. Цифра извоза пење се из године у годину, и у последњој 1910 години достиже збир од 36.546, дакле нешто јаче од половине цифре извоза из година уговорног стања. Ово пењање има се сматрати као резултат оних напора, које су влада и појединци учинили у циљу проналажења нових пијаца за стоку. Са кредитом од 500.000 динара влада је примила на се ризико првих пробних транспорта за Египат, Италију и Малту. А да би се јаче анимирали поједини извозници, донета су решења о извозним премијама и рефракцијама на железницама; установљене су трговинске агенције у Солуну с једне, а на појединим јачим пијацама нових потрошачких области с друге стране; подигнуте

су у Солуну штале за смештај стоке; закључивани су са арматерима уговори о превозу морем и т. д.

Одвело би ме ван оквира ове студије испитивање и критика предузиманих мера. Овде би се могла употребити она пословица „ко не ради тај не греши“ с додатком, да се у времену, кад има да се чине експерименти, без грешака не може проћи. — Али, кад се узме скуп свих предузиманих мера, онда се мора признати, да су оне повољно утицале на наш извоз, и да је се после свега тога стекло једно богато искуство, које нам може послужити као путевођа за предузимање нових мера у циљу појачавања извоза на јужне пијаце. Ми ћемо се при завршетку на те мере повратити.

ad II. Најважније од свих у почетку споменутих померање наше спољашне трговине у времену царинског рата, јесте померање, које се показује у замени аустро-угарске пијаце пијацама талијанским и египатским.

Споменуто је већ, да је у времену уговорног стања целокупан извоз наше говеди био упућен на а. угарску пијацу. У нашој а и у иностраној штампи често је потрзано питање: да ли су наша говеда, ноћирана у нашој статистици спољашње трговине као извоз за А. Угарску, *de facto* у А. Угарској и конзумирана, или су одатле рескспортирана за друге земље, у првом реду за Немачку и Италију? Статистичких података о овоме нема, али има једна околност која говори против ове поставке. Ако се, на име, упореде у статистици а. угарске спољашње трговине из тих година цифре увоза и извоза говеди са цифрама њихове вредности, онда се одмах види, да је просечна вредност из А. Угарске извезени говеди скоро двапута већа од просечне вредности из Србије у А. Угарску увезене говеди. И пошто се не може претпоставити, да цела ова диференција преставља посредничку зараду а. угарских препродаваца, то је слободан закључак, да се има посла са два артикла разних квалитета, т. ј. А. Угарска је увозила из Србије стоку слабијег квалитета за своју домаћу потрошњу, а тај увоз стављао ју је у могућност, да у одговарајућој мери појача извоз своје стоке бољег квалитета за друге земље.

Са наступањем царинског рата наш извоз говеди за А. Угарску, као што је споменуто, престаје, а на њено место долази Турска, Италија и Египат, а делимично и Грчка, Малта и Француска. Закључак је, који нам се и нехотице намеће, да

је садашња основа наше спољашње трговине с говедима далеко здравија од оне, коју смо имали пре царинског рата: у место једне пијаце сада их имамо шест.

У првим годинама царинског рата било је прилично недоумице у погледу на значај сваке поједине од побројаних пијаца за наш извоз. Тако на пр. веровало се у прво време, да ћемо имати највише успеха на египатској, а много мање на талијанској пијаци; доцније пак то је мишљење промењено па се на извоз за Италију и Малту гледало са више наде, док се овде онде појавила сумња у извоз за Еипат. Исто тако мењали су се и шансеви извоза за Грчку и Француску.

Узрок овој недоумици лежао је с једне стране у самом факту експериментисања. Први пробни транспорти упућивани су на све стране, и пошто је један пробни транспорт био довољан, да нас оспособи за тачну калкулацију свих оних момената од којих зависи рентабилитет предузетог посла, то се и извоз у тим првим годинама није ни могао увек управљати тамо, где му се нудила највећа зарада, већ се упућивао час на једну час на другу страну, а у намери да се испита, где је највећа зарада. Трговало се дакле више на срећу но на подлози трговачке калкулације. Тек доцније, када су се наши трговци боље упознали с појединим пијацама и путевима који на њих воде, могли су се опредељивати на оне пијаце, где им је њихов интерес налагао.

С друге стране отежана је студија у погледу на значај ових појединих пијаца и нетачношћу наше статистике односно дестинације извоза. И поред све марљивости са којом се сада прибирају подаци о нашој спољашњој трговини, дестинација извоза још увек је врло непоуздана. Ово долази отуда, што су наше последње извозне царинарнице јако удаљене од мора. Говеда која се извезу преко царинарнице у Ристовцу, Рашкој, Куршумлији и Давидовцу, нотира наша статистика највећим делом као извоз за Турску, док у ствари она се у Турској и не задржавају, већ продужују пут за Солун, па преко овога за Италију и Египат. Овако нотирање мора се увек предузети, кад стока, пре но што се понова извозе, уђе у унутрашњи промет турске, а ово је случај код све стоке, коју код нас купе турски трговци па је онда извозе.

Ова неизвесност у погледу важности појединих пијаца за наш извоз трајала је само у првим годинама царинског рата.

После трогодишњег излажења на те пијаце ми смо, што је у осталом било природно и очекивати, боље упознали прилике на новим трговима, и у место првобитне трговине на срећу, наступа у 1909 и 1910 години трговина на основу трговачке калкулације. На тај начин ми смо у положају да дамо једну правилну ранг листу јужних пијаца с погледом на онај значај који свака од њих има по наш извоз. Прво место у тој општој ранг-листи заузима Италија, на њу долази $\frac{3}{4}$ нашег целокупног извоза говеди; од онога остатка у $\frac{1}{4}$ долази опет $\frac{3}{4}$ на Египат и Турску, које у њему партиципирају са готово подједнаким цифрама; ресто остаје за Малту и Грчку. Према кориговани подацима за 1910 годину извезено је:

у Италију,	у Турску,	у Египат,	на Малту,	у Грчку
29.767	2.506	3.072	1.012	187

Посматрајући кретање нашег извоза на поједине пијаце у току ових пет последњих година, пада у очи, да је извоз за Египат остао за све време готово стационаран, док је извоз за Италију из године у годину стално напредовао. Човек би био готов да, с обзиром на ту појаву, са сумњивим очима гледа на извоз за Египат, што многи и чине. Моје је пак мишљење да се при доношењу овога закључка мора бити више сбазрив: ми не знамо, да ли је извоз за Египат застао услед за нас неповољне конјуктуре на египатској пијаци, или, што је вероватније, услед рђаво организоване трговине на тој пијаци. На ово питање вратићу се мало час.

ад III Вредна је спомена и појава о квалитетима стоке, који се на појединим пијацама траже. За Италију иду у главном само крупна лепо угојена говеда, са просечном тежином од преко 500 ~~кг~~ ^{кг}рама; но поред ове добро пролазе и телад и јунад до 2 године. Ово исто важи и за Малту. Најбољу пак цену на египатској пијаци има ситнија, али лепо угојена стока, чија је просечна тежина између 350 и 400 кграма. Турска и Грчка примају говеда свих врста, али је за трговце најрентабилније извозити на те пијаце оне квалитете, који немају добру прођу на првим трима.

Према статистичким подацима наше спољашње трговине просечна вредност извезених грла у годинама царинског рата знатно је већа о просечне вредности извоза ранијих година.

Највеће одступање у овом погледу показује последња 1910 година, кад је просечна вреднос износила 206 дин. (према 144 у 1904 години). Мање одступање у овом погледу показују 1909 са 180 дин., 1906 са 161 дин. и 1907 са 154 дин. просечне вредности по грлу; на против пала је просечна вредност извезених грла на ниво просечне вредности ранијих година у 1908 година, на име на 144 дин. по грлу.

Статистички подаци у погледу на цене нису сасвим поуздани, те би било прилично неопрезно, ако би се покушало, да се из њих израчунава тачан проценат повећавања цена, т. ј. побољшавања квалитета код овог извозног артикла. Непоузданост материјала, или још тачније, немогућност поређења вредности извоза из једног и другог периода нарочито пада у очи, кад се посматра вреднос извоза у деценијуму 1894/1903, и у првим двама годинама за њим. Просечна вредност појединог грла у деценијуму 1894/1903 износи 183 дин., док је просечна вредност грла у 1904 и 1905 само 144/146. И кад се зна, да су за све ово време од 1894—1905 прилике за наш извоз биле увек једне и исте, онда се ова диференција даје објаснити само тиме, што се у појединим годинама мењала основица нотирања вредности. У место дакле да утврђујемо проценат побољшања квалитета у времену царинског рата према квалитету извоза ранијих године, ми ћемо се задовољити само констатацијом да је тога побољшања било, и испитаћемо узроке који су га изазвали.

У „Извештају о талијанским сточним трговима 1910“, ја сам утврдио, да цена говедима на талијанским пијацама јако варира према квалитету стоке. Тако на пр. плаћа се први квалитет пијемонтског говечета (из околине Пинерола) 105—110 дин. од 100 кгр. живе мере, док је цена говедима последњег квалитета 30—35 дин. од 100 кграма. Да оволика диференција у ценама мора утицати на побољшање квалитета, вац сваке је сумње; и кад се има на уму, да се као купци говеди на нашим домаћим пијацама јављају сами Талијани, којима су ове особине талијанских тргова врло добро познате, и који с обзиром на њих дају далеко веће цене за говеда првих квалитета, док говеда лошијих квалитета у опште и не купују, онда је јасно, да је ово морало јако утицати на одгајивање оних квалитета, који се на новим пијацама траже, а то су, за талијанску пијацу, крупна и лепо угојена говеда.

Но поред овога разлога који је условљен приликама на самом потрошачком тргу, био је још један који је у јакој мери утицао на извоз стоке само бољег квалитета. На једну оближњу пијацу може се, поред робе бољег квалитета, доносити и роба средњег па и лошијег квалитета, па да ипак транспортни трошкови и царинске дажбине не прогутају сву зарату; на против правило је да се на удаљене пијаце долази само са робом бољег квалитета. Ово нарочито важи за један артикал као што је стока, код које су апсолутни транспортни трошкови и царина потпуно независни од квалитета стоке. Тако на пр. кошта транспорт једног грла од Београда до Милана са царином 110—115 дин. сасвим независно од тога, да ли је грло тешко 300 или 600 кграма. У првом случају оптерећен је сваки кграм живе мере са 0:30, а у другом само са 0:15 дин., што значи, да су трошкови за крупну стоку два пута мањи од трошкова који терете ситну стоку при извозу. Под оваквим приликама сасвим је природно, ако продавац гледа да смањи транспортне трошкове и царину на тај начин, што ће извозити само крупну стоку. Да су наши извозници водили о овоме рачуна види се најбоље из тога факта, што је, сразмерно подвозним трошковима и царини, извоз на талијанске пијаце обухватао увек много тежа говеда, но извоз за египатску и турску пијацу.

ad IV. С погледом на овај последње истакнути момент изгледа мало неприродно, да је извоз јунади и теладни у времену царинскога рата, дакле у времену кад се извозило на удаљеније пијаце, био сразмерно већи но у периоду који му је предходио, и кад смо са говедима ишли на најближу нам пијацу. Па ипак се и овој појави може наћи разлога. Ако изоставимо 1909 год., која по изузетку показује знатно већу цифру извоза теладни но све остале године (1320 према 272 као максималној цифри осталих година), наћи ћемо да се извоз теладни и јунади врло мало повећао, и то поглавито на оближње пијаце: Бугарску, Турску и Румунију. Диференција трошкова према ранијем извозу овде се дакле не понављају, и највероватније је, да се ово незнатно повећање има приписати тачнијем статистичком нотирању у овим последњим годинама. За 1909 годину изазвао је повећање цифре извоза ове врсте стоке поглавито извоз за Италију. Једна од карактерних црта италијанских сточних тргова лежи у јаком промету са теладма, чија је цена знатно већа од цене крупне стоке. Услед добре цене куповали су талијански

трговци у 1909 години и телад за извоз, и вероватно је да би се овај јак извоз показао и у 1910 години, да од стране нашег Министарства Нар. Привреде није издата забрана за извоз телади и јунади.

Поред већ наглашених померања у структури, воловарска трговина у времену царинског рата разликује се од оне из доба уговорног стања и у погледу на сам начин вођења трговине. За трговину пре 1906 године може се казати да је била потпуно децентралисана. Многобројни трговци — тачније би било трговцићи — куповали су говеда преко целе године, и чим би накрмили вагон-два, терали би у Пешту.

Овим трговцима оскудевала је свака комерцијална спрема, и трговина се по правилу водила без икакве калкулације. О свом личном трошку трговац није никада водио заједнички рачун са дотичним транспортом. Тај је трошак падао на терет партије „да се види Пешта“; и трговац је био потпуно задовољан, ако је продајна цена у Пешти покрила куповну цену у Србији и транспортне трошкове за стоку до Пеште. Наравно да се о интересу на пласирани у трговину капитал није ни помишљало.

Трговина је била у правом смислу трговину „на срећу“ и пошто

Das Glück ist eine leichte Dirne
Sie weilt nicht gern am selben Ort,

то се и срећа често мењала. Трговац је водио трговину за време док му је срећа била наклоњена; а кад би се ова окренула, он би је напуштао а на његово место долазио је други, да, такође без рачуна, окуша своју срећу и т. д. и т. д. Наравно да је међу њима било и таквих, које први неуспех није поплашио, и који су тврдоглаво опет изнова почињали, докле своје и иначе мале капитале нису потпуно уништили. Они су свуда причали, како за њих воловарска трговина има привлачну снагу једне јаке страсти; и оставши без свога капитала, они су „своје искуство“ нудили другима на послугу, претварајући се од трговаца у сензале.

Резултат оваквог начина трговине био је неповољан како по народну привредну у опште, тако и по носиоце те трговине. Предат у руке неспособним и комерцијално невоспитаним тргов-

цима, извоз говеди показивао се у нашем трговачком билансу готово стационаран и далеко испод оне цифре, која би се добила, да је у овом погледу било више система и организације. Носиоци пак ове трговине радећи без рачуна, не само да нису поправљали своје материјално стање, већ су, после краћег или дужег времена, губили и оне капитале које су унели у трговину.

Са наступањем царинског рата врши се концентрација наше воловарске трговине. Више је узрока које су ову концентрацију изазвали, а најглавцији међу њима ово су.

а — Потреба великог обртног капитала за трговину на новим пијацама.

Док је раније било довољно имати капитала од само 2—3000, и са тим капиталом набавити 10—15 говеди колико је потребно за један вагон, па терати у Пешту; сада је за трговину са Италијом и Египтом, потребан капитал од најмање 30—40.000 динара. И за Италију и за Египат транспорт говеди од Солуна врши се лађом. Но како нема увек на расположењу лађа за превоз, то се ова мора по правилу још унапред наручити. Да би пак арматер имао рачуна да буде с лађом у Солуну, потребно је да му се осигура минималан фрахт од 150—200 грла говеди. Оволики пак број говеди могу купити само трговци са јачим капиталима. Сем овога тражи се за трговину са новим пијацама већи капитал и због тога, што је овде спорија циркулација обртног капитала. Од времена куповине стокe па до времена наплате продајне цене протече често — ово важи нарочито за Египат, где се продаје и на вересију — по неколико недеља па чак и месеци, — а у колико је циркулација обртног капитала спорија, у толико је већа потреба да је он што већи. Потреба пак великог обртног капитала има за последицу да сконцентрише трговину у рукама малог броја трговаца са јаким капиталом.

б — Недовољно познавање нових пијаца и у вези с тим велики ризико ове трговине.

Прилике на талијанским и египатским пијацама нашим извозницима су врло мало готово нимало познате, а у колико су те прилике нашим мање познате, у толико је ризико трговине са тим пијацама већи. Услед овога указала се потреба, да се праве предрачуни за трговину, а ове предрачуне могу правити само људи са комерцијалном спремом. Поред овога почињу и транспортни трошкови и калпрање стокe, о чему се раније једва и водило рачуна, играти јаку улогу у трговини.

Транспортни трошкови и кало попели су се сада на једну висину, од које је у многоме зависно успех односно неуспех пројектованог транспорта, с тога је трговина на срећу морала постепено бити замењивана трговином на основи трговачке калкулације, а као последица овога јавља се постепено елиминисање из трговине сви оних, којима је недостајала трговачка спрема. Велики пак ризико скопчан са овом трговином елиминисао је људе са малим капиталом, и омогућио трговину само онима, који су имали велике капитале, и чију егзистенцију евентуални губици нису доводили у питање.

с — Утицај мера које је предузимала држава.

Решењем Министарског Савета од 24 марта 1907 године донета је одлука, да се на име извозне премије издаје трговцима извозницима

по 4 дин. од грла за извезених	1000— 5000 грла у Италију и Малту
” 5 ” ” ” ” ”	5000—20000 ” ” ” ” ”
” 2 ” ” ” ” ”	1000— 5000 ” ” Мисир ” ”
” 4 ” ” ” ” ”	5000— и више ” ” ” ” ”

овим решењем уведена је дакле прогресивна извозна премија, која је у толико већа, што је већи број грла које је сваки појединац извезао. Оваквом одлуком Министарски је Савет, у жељи да потенцира извоз, утицао у исто време и на концентрацију извоза, фаворизирајући у јачој мери веће извознике.

У истом смислу утицала је и рефакција на железницама, Ова до душе није прогресивна, али пошто се не исплаћује одмах, већ после подужега времена, то је више користила великим извозницима, који нису принуђени да је дисконтују код комисионара.

Ови и још многи ситнији узроци утицали су да измене ранији начин трговине, и да јој даду ову форму концентрације коју данас има.

У своме извештају министарству народне привреде „О талијанским сточним трговима“ (1910) ја сам имао прилике, да се опширније позабавим са приликама на тим трговима и са нашим шансама на њима. Том приликом утврдио сам, да је конјуктура на талијанским пијацама врло повољна за нашу крупну и добру угојену стоку, и у исто време покушао сам да предложим једно решење: како би наша воловарска трговина

са Италијом, која је сада искључиво у рукама талијанких трговаца, прешла у руке наших трговаца. На овоме месту ја се на ту трговину нећу повраћати, и стога ћу се овде задржати само на трговини са Египтом.

Од египатских пијаца приступачна је за сада нашем извозу само александријска пијаца. Долазак на остале египитске пијаце, међу којима Каиро и Порт-Саид заузимају врло видно место, условио је Египатски Карантински Савет испуњењем извесних услова, које ми до данас још нисмо испунили, мада се на томе већ две године ради. Услови које је прописао Е. К. Савет иду поглавито на то, да обезбеде долазак на пијацу само здравој стоци, која на путу није дошла у додир ни са болесном стоком ни са тереном оглашеним за заражен, и у главне су ови: 1) да се наша говеда у Солуну прегледају од стране једног египатског ветеринара; 2) да долазе у Солун у пломбираним вагонима; 3) да при претовару из вагона у лађу не долазе у додир ни са турском стоком, ни са тереном који је оглашен за заражен; 4) да се превоз од Солуна до Александрије врши лађама, којима се превозе искључиво српска говеда; 5) да се у путовању морем не додирују заражена пристаништа; и 6) да се говеда на путу хране нашим сеном.

Наш извоз у Александрију почиње у половини септембра сваке године, а завршује се крајем марта. У међувремену од марта до септембра извози се само по изузетку, једно стога, што је у тим месецима велики догон на александријску пијацу домаће и сиринске стоке коју касипи — пошто је ова ситнија а нема хладњача — радије кољу у времену великих жега; а друго и стога, што Европљани, који су главни потрошачи меса бољег квалитета, у то време већ напуштају Александрију и повлаче се да те летње дане проведу гдегод северније. Количина нашег извоза у времену од септембра до марта осцилира око 1000 грла месечно и то поглавито ситнија (око 400 кг.) а лепо угојена стока. Као конкуренти јављају се поред наше стоке и турска и румунска, али у мањим количинама и са квалитетом лошијим од наших говеди.

Сама продаја на александријској пијаци врло мало је организована. На пијацу се појављује свега 5—6 куцаца, који су већином међу собом картелисани; отуда и долази, да и при најмај презасићености трга цена стоци јако пада. Благодарети овоме александријска се пијаца одликује јаким варирањем цена

у процентима, који су непознати на европским пијацама. Ако је мало стоке, онда постаје јака утакмица међу купцима, и цена скаче па 70—80 дин. од 100 кгр.; дође ли пак више стоке на пијак, купци се одмах картелишу и обарају цене на 50 дин. Последица овога је јака неизвесност извозника: добитак односно губитак за извозника којавиће се према томе, да ли је дошао на пијацу кад је на њој мало или много стоке. Наши извозници покушавали су више пута да дејство картела купаца паралишу тиме, што су сами клали. Ова мера није се показала нарочито спасоносна, јер мали касапи нису смели куповати месо од стоке коју су наши трговци клали, пошто су у зависности од египатских купаца. Ова зависност долази отуда што би их наши извозници могли снабдевати месом за време од оних 6 месеци кад догоне на пијацу, док би их за осталих 6 месеци оставили на милост и немилост египатских трговаца.

Куповина и продаја на александријској пијаци врши се или за готово, у ком се случају одбија доста велики каса-шконт (3—5%), или на вересију, у ком опет случају продавац мора да чека по неколико недеља па чак и месеци док до свог новца дође.

Наша статистика, као што је то у почетку споменуто, показује застој у нашем извозу за Египат; и стога је већина, која је упозната са статистичким подацима, а недовољно упозната за узроцима који су овај застој изазвали, — мишљења: да ми не пожемо очекивати бољих резултата на египатској пијаци, и да има да се задовољимо са цифром од 5—6.000 годишњег извоза за Египат. Моје је пак мишљење, да је овај песимизам неоправдан, и да би смо ми, са мало више труда и одлучности могли очекивати много боље резултате на египатској пијаци. Ја ћу овде указати на правац, у коме треба да се креће наша акција на тој страни.

У првом реду потребно је испунити услове прописане од стране Е. К. Савета, и на тај начин добити поред Александрије приступ и на остале египатске пијаце. Нема потребе да нарочито наглашујем, да је огромна разлика у погледу на успех наше трговине, да ли ћемо имати приступ само на једну ограничену потрошачку област, или ћемо, место тога, имати права да долазимо на све пијаце једне простране потрошачке области. У овом специјалном случају добија се не само проширење потрошачке области, већ се паралише и дејство картела александ-

дријских купаца, што ће врло повољно утицати на скакање цена и на њихову стабилност.

Но поред овога за успешан рад на египатској пијаци потребно је још нешто, на име: установа једне агенције у Египту, која ће стајати у вези за једном другом у Солуну. Агенција у Египту имала би да марљиво прати све прилике на тамошњим пијацама, и њене услуге биле би од велике користи нашим извозницима, којима су те прилике врло мало познате; њена пак веза са агенцијом у Солуну регулисала би извоз и отклањала презасићеност пијаце, а тиме разуме се и падање цена; најзад би обе агенције могле давати и предујам на подлози у Солуну натоварене или у карантину смештене стокe, што би убрзало циркулацију у трговину пласираног капитала. На сваки начин да би ове мере изазвале извесне материјалне жртве с наше стране, али се, као и свуда, те жртве морају мерити према користима које од њих произилазе, а ја сам уверен, да ће те користи знатно надмашити у том циљу учињене жртве.

* * *

16 јан. ове године ступио је у живот нови трговински уговор између Србије и А.-Угарске. Према одредбама тога уговора Србија може увести у А.-Угарску у закланом стању 15.000 говеди са царином од 9·40 дин. од 100 кграма; преко овога контингента царина је 30 дин. од 100 кграма.

Питање је које нам се и на први поглед намеће: хоће ли овај уговор утицати на досадашњи правац наше воловарске трговине, и у којој мери?

Када би се отклониле раније споменуте сметње нашем извозу на јужне пијаце, и када би сви наши воловарски трговци у погледу спреме стајали на висини свога позива, т. ј. кад би, на основи једне тачно срачунате трговачке калкулације, упућивали извоз увек на ону пијацу, која је према прорачуну најрентабилнија, — одговор на горе истакнуто питање био би и лак и прост: нови трговински уговор између Србије и А.-Угарске не би ни у колико утицао на досадашњи правац наше воловарске трговине. Царина од 9·40 дин. од 100 кграма одговара царини од 40—60 дин. по грлу — а ова је царина већа и од талијанске (38) и од египатске (4—8). Транспортни трошкови за долазак на а.-угарске пијаце мањи су до душе од истих трошкова на талијанским и

египатским трговима, али су у накнаду зато цене на овим последњим више.¹ Да је довоз на талијанску и египатску пијацу рентабилнији од довоза на а.-угарску пијацу, казују нам следеће цифре.

Во од 650 кграма живе мере у Србији може се продати у Милану за 540 дин (600×0.90), значи да се у Србији може платити 430 дин. [540—110 (пуг. трошкови) + царина]. Исти во може се продати у А.-Угарској за 504 дин. (630×0.80), што значи да се може платити у Србији 424 дин. [50—80 (транспортних трошкова + царина)]. — Во од 400 кграма може се продати у Александрији за 252 (360×0.70), дакле може се платити у Србији 190 дин. (252—62). Исти во може се продати у Пешти за 247 дин. (380×0.65), значи да се може платити у Србији 187 дин. (247—60).

Но моменат рентабилитета није једини који одлучује наше, коменцијално још недовољно образоване трговце у избору појединих пијаца. Поред њега јављају се још и други моменти, као на пр.: жеља да се тргује са што мањим капиталом и што мање ризика па ма и с мањом зарадом; јака привлачна снага коју има једна блиска према удаљеној пијаци; конкуренција малих трговаца који, у недостатку довољно капитала, могу догонити само на ону пијацу, за коју је довољан и мањи капитал; и т. д.

Зна се да ови моменти играју улогу у избору пијаца; али се њихова јачина па према томе ни њихов утицај не да фиксирати. С тога се закључак у овом погледу може дати само са резервом. Највероватнији закључак гласи: нови трговински уговор између Србије и А.-Угарске утицаће на досадашњи правац наше воловарске трговине једним делом контингента од 15.000, т. ј. тај ће се континент извести за А.-Угарску, и услед тога ће се у незнаној мери умањити извоз на јужне пијаце. Умањивање извоза на јужне пијаце вршиће се више на рачун египатског, а мање на рачун талијанског из-

¹ Моментано високе цене говедима па а.-угарској пијаци последица су оног мањка у подмлатку, што је наступило услед оскудице у сточној храни 1907/8; чим се пак овај мањак попуни, а то ће за ову врсту стоке бити за годину-две, цена мора пасти.

воза,¹ пошто је овај последњи у рукама Талијана код којих ови моменти другога реда играју много мању улогу. Преко овог контигента од 15 000 грља уговор ће остати без икаква дејства, пошто царински став од 30 дин. од 100 кгр. има карактер прохибитивне царине.

b. Увоз.

У погледу на увоз говеди царински рат није изазвао никаква дејства. Ово је сасвим разумљиво, кад се има на уму незнатан број говеди које Србија увози и циљ у коме се говеда увозе.

Према статистичким подацима Србија је увезла

1894/903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910
135	128	64	37	38	8	42	

Од увезене стоке највише је долазило и у једном и у другом периоду из А.-Угарске, и то је поглавито стока за приплод, од марија-хофске, алгајске и монтафунске расе; поред А.-Угарске увозила се стока за приплод и из Швајцарске, од сементалске расе. Увоз појединих грла из Бугарске, Турске и Румуније дешавао се само по изузетку.

¹ Умањивање извоза на јужне пијаци више на рачун египатског а мање на рачун талијанског извоза могло би се парализати истом мером којом је регулисано клање свиња на београдској кланици, на име наређењем да се кољу за А.-Угарску само тешка говеда; по наше је мишљење да би оваква мера код говоди била погрешна.

А. Трговина са стоком.

И С в и њ е.

Царински рат изазвао је и код извоза свиња веома осетних померања, која су делимично иста или слична померањима код извоза говеди, делимично пак она се од ових разликују било по квалитету, било по квантитету.

I. Извоз свиња у неуговорном стању јако је опао. Тако на пр. извозила је Србија у времену пре царинског рата просечно по 120.000 грла годишње; на против спала је цифра извоза

на 67.509 комада у 1906 години			
„ 14.825	„	„ 1907	„
„ 11.216	„	„ 1908	„
„ 20.362	„	„ 1909	„
„ 13.454	„	„ 1910	„

Из напред изложених цифара види се јасно она разлика, која постоји између овога и одговарајућег померања код говеди. Та је разлика двојака: 1) што је опадање код извоза свиња много јаче¹ од опадања код извоза говеди; и 2) што је извоз свиња у годинама царинског рата остао из године у годину готово непромењен,² док је извоз говеди у том истом времену из године у годину нагло скакао.

¹ Од овог правила одступа 1906 година, у којој је скоро пуних 6 мес. граница а. -угарска била отворена, те је за то време Србија извезла више од шловине ранијег континента.

² Са изузетком 1909 године, у којој се, захваљујући јаком извозу мршавих свиња, извоз опеоп на нешто јаче од 20.000.

Вредна је спомена још једна појава. Целокупно опадање цифре извоза пада искључиво на терет дебелих свиња; на против извоз мршавих свиња¹ не само да није опао, него се и прилично попео према извозу из ранијих година.

II. Време пре царинског рата, у погледу на нашу спољашњу трговину са свињама, може се поделити у два, по структури извоза, различна периода. У првом периоду, који преовлађује до 1890 године, наш извоз свиња достиже цифру од преко 300.000 грла годишње, и креће се готово искључиво за А.-Угарску. У овом периоду извозе се поглавито мршаве свиње, т. зв. палочије, које сопственици нису ни метали на храну, већ су их право из шума — а жирородних шума у то време било је знатно више но сада — терали на пијацу.

У периоду после 1890 године преовлађује извоз дебелих свиња, кочинара и оборских, које су истериване на пијацу тек после подужега хрљења. Извоз мршавих свиња у овом другом периоду опадао је постепено тако, да је у последњим годинама представљен једва са неколико стотина грла. У овом другом периоду кретао се извоз дебелих свиња искључиво за А.-Угарску; (наша статистика забележила је свега један транспорт од 686 комада, који су, у 1895 години, извезени за Француску) на против извожене су мршаве свиње у пограничне државе, у првом реду у Бугарску и Турску, а тек у другом реду на а.-угарску пијацу.

Са наступањем царинског рата врши се померање у нашој спољашњој трговини са свињама, и то како у погледу на дестинацију, тако и у погледу на врсту *gesp.* квалитет извоза. Померање у погледу на дестинацију потпуно је исто које и код извоза говеди, на име: А.-Угарска престаје бити купац наших свиња, а на њено место долазе Бугарска и Турска, које су и раније биле купци мршавих свиња, и Италија, Грчка, Египат, Румунија и Француска као сасвим нове потрошачке области овога извозног артикла.

Веома карактеристично и поучно је померање извршено код врсте и квалитета свиња. У последњим годинама уговорнога стања извожене су готово искључиво дебеле свиње, док је извоз мршавих свиња био посве незнатан; и у времену царинског рата преовлађује до душе извоз дебелих свиња, али се

¹ Прасад се, услед малог броја којим она учествују у извозу, овде не узимају нарочито у посматрање, већ се њихов број увршћује у број мршавих свиња.

бројно стање извоза мршавих према извозу дебелих свиња појачава тако, да се у појединим годинама (1909) цифре извоза дебелих и мршавих свиња готово изједначају. По квалитету пак бољи је извоз дебелих свиња у уговорном, а извоз мршавих свиња у неугворном стању. Ради илустрације овога померања навешћемо неколико цифара из статистике наше спољашње трговине. ✓

у 1905 год.	извезено је	121.927	дебелих и	275	мршавих свиња		
" 1906 "	" "	66.025	" "	1.484	" "	" "	" "
" 1907 "	" "	14.003	" "	822	" "	" "	" "
" 1908 "	" "	10.503	" "	713	" "	" "	" "
" 1909 "	" "	10.748	" "	9.514	" "	" "	" "
" 1910 "	" "	12.020	" "	1.434	" "	" "	" "

Просечна пак вредност била је

у 1905 год.	120	дин.	за	дебеле	а	18	дин.	за	мршаве свиње
" 1906 "	119	" "	" "	" "	" "	39	" "	" "	" "
" 1907 "	109	" "	" "	" "	" "	89	" "	" "	" "
" 1908 "	73	" "	" "	" "	" "	30	" "	" "	" "
" 1909 "	77	" "	" "	" "	" "	31	" "	" "	" "
" 1910 "	87	" "	" "	" "	" "	50	" "	" "	" "

Као што је познато нашим статистичким подацима, нарочито онима из ранијих година, не може се поклонити потпуно поверење; исто тако не треба заборавити, да демаркациона линија између дебелих и мршавих свиња није баш потпуно прецизно повучена и да се грла извесне тежине у једној години могу уврстити у рубрику „дебелих“, а друге опет године у рубрику „мршавих“ свиња: — али и једна и друга истакнута резерва забрањују само престављање ових померања у тачно прорачунатим процентима, док тенденцију једног и другог померања горње цифре несумњиво утврђују. Ми се овде ограничавамо да ова померања само анонсирамо, а из доцнијег излагања видеће се, да су прилике на новим пијацама морале сва померања и изазвати.

Пред почетак царинског рата слика наше спољашње трговине са свињама изгледала је од прилике овако: Србија је извозила око 120.000 комада дебелих свиња, и то искључиво на а.-угарску пијацу; поред овога броја извозило се још 2—300

комада мршавих свиња, које су продаване у првоме реду у Бугарској и Турској, а тек у незнатом броју у А.-Угарској.

Према оваквој констелацији извоза било је сасвим природно, што је затварање границе према А.-Угарској изазвало нагло опадање код извоза дебелих свиња, док је овим фактом извоз мршавих свиња остао потпуно недирнут. Оних неколико десетина мршавих свиња, које су за време уговорног стања извожене на а.-угарску пијацу, могло се неосетно и без икаквих тешкоћа пласирати на друге две, за тај део извоза и пре тога, јаче пијаце.

Одмах по затварању а.-угарске границе предузети су кораци за истраживањем нових пијаца. При изналажењу ових трговина са свињама пошла је истим стопама којима и трговина са говедима, на име: први покушаји учињени су на јужним пијацама. Резултате тих покушаја казују нам следеће цифре:

У години извежено је	Свега		Египат		Италија		Турска	
	деб.	мрш.	деб.	мрш.	деб.	мрш.	деб.	мрш.
1907	14.003	822	4.559	240	6.806	421	1.849	138
1908	10.503	713	493	—	737	—	2.803	—
1909	10.748	9 514	—	—	856	659	6.429	2.389
1910	12.020	1.434	—	—	275	—	3.708	920

У години извежено је	Грчка		Румунија		Француска		Бугарска	
	деб.	мрш.	деб.	мрш.	деб.	мрш.	деб.	мрш.
1907	154	—	635	—	—	—	—	—
1908	186	—	—	—	3.043	252	2.763	453
1909	—	—	—	—	—	—	3.463	6.466
1910	—	—	4.734	512	—	—	3.296	2

Као што се из изложених цифара види, ови су покушаји крунисани са много мање успеха но покушаји са извозом говеди. Просечан годишњи извоз спао је од 120.000 на непуних 15.000 комада, и остао је за све време готово непромењен; значи дакле да су исте сметње дејствовале са већом јачином код овог извозног артикла но код говеди, и да је поред тих заједничких сметњи морало бити и других, које су стајале на путу искљу-

чиво овом извозном артиклу. Овде ће се проговорити неколико речи о тим сметњама.

1. Дужина пута, као сметња извозу, у јачој мери дејствује код извоза свиња но код извоза говеди. Калирање код свиња је знатно јаче но код говеди (20% према 6—8%); свиње су за време пута у много јачој мери но говеда изложене опасности од зараза и случајеви угинућа овде су врло чести; и најзад, у недостатку погодног места на лађи за смештај свиња, ове су често натоварене на кров, и пошто кров није увек ограђен, свиње су изложене опасности од навале таласа. За време од ове 5 последњих година ми смо имали у дватри маха то непријатно искуство, да су таласи децимирали свиње натоварене на крову од лађе.

2. Конјуктура на новим пијацама мање је повољна за овај извозни артикал нова говеда. У Александрији, благодаречи њеној жаркој клими, троши се мање свињског меса но говеђег. Нарочито је потрошња дебелих свиња врло мала. Покушаји учињени 1907 и 1908 год. показали су да су цене свињском месу на александријској пијаци, и при најмањој претрпаности трга, мање, но што би било потребно, па да се покрију сви трошкови одавде до тамо. Наше свиње могу се дакле са успехом догонити на египатске пијаце само за време хладнијих месеци у години, и то увек у мањем броју, да би се избегла претрпаност трга и с овим у вези обарање цена.

Са талијанским пијацама стоји нешто боље.

И Северна и Јужна Италија троше у великој количини свињско месо, и то: у Јужној Италији преовлађује потрошња меснатих свиња, док Северна Италија троши у подједнакој мери и меснате и масне-дебеле свиње. Али и поред ове јаке потрошње наш извоз за Италију није увек у довољној мери обезбеђен, а из ова два разлога: 1) што наше масне-дебеле свиње, које би у Сев. Италији имале добре цене, не могу, као што је раније споменуто, да издрже дуга путовања; и 2) што меснате свиње, које се радо троше у целој Италији, продуцира Италија сама у великом броју, тако да ми можемо доћи само да попунимо дефицит који је наступио било услед омашке у производњи, било услед извоза из саме Италије. Према садашњим приликама ми можемо пласирати у Италији годишње само 50—70.000 меснатих свиња.

Према ценама најповољније би биле по нас Француска и Малта; али прва тражи масне свиње, а ове се тешко транспор-

тују, док друга има ограничену потрошачку област, коју моментално снабдева Италија.

3. Најзад је потребно напоменути, да је и сама држава, односно Министарство Нар. Привреде, поклонило мање пажње извозу свиња но извозу говеди. Док су се, у циљу појачања извоза овог последњег артикла, уводиле извозне премије, закључивали уговори о превозу, подизале штале, куповало сене за исхрану на путу и т. д., дотле се на извозу свиња државна акција ограничила на давању рефакција на железницама. Полазило се од претпоставке, да је за нас и нашу спољашњу трговину рентабилнији извоз свињских прерађевина но извоз живих свиња, с тога је и држава много више пажње поклањала и много већих жртава приносила да развије извоз свињских прерађевина, док је извоз живих свиња оставила иницијативи и умешности самих трговаца.

Напред изложени узроци дају нам обавештење и за оно раније истакнуто померање које се односи на врсту и квалитет извоза у једном и другом периоду. Дуга путовања не могу да издрже само сувише дебеле свиње; и све оне незгоде, које су побројане горе под 1), отежавају а често и онемогућавају само извоз дебелих, масних свиња, — на против те незгоде и тешкоће мршаве и меснате свиње једва и осећају. Отуда и долази, да је просечна тежина извезених дебелих свиња сада знатно мања од просечне тежине дебелих свиња, извожених у времену пре царинског рата. С друге стране опет постоји не фпзичка већ трговачка немогућност, да се извозе сасвим мршаве свиње на удаљене пијаце. Оне би до душе могле без икаквих опасности да тај пут поднесу, али су царинске дажбине и транспортни трошкови — а ови су релативно већи код лакших свиња — толики, да је њихов извоз нерентабилан. Отуда је наступила појава, да је просечна тежина извезених мршавих свиња сада много већа но код истог извоза из ранијих година, када су мршаве свиње извожене искључиво на најближе пијаце.

Благодарећи овоме створио се у току ових последњих година један нарочити квалитет свиња за извоз. То више нису ни сувише дебеле ни сувише мршаве свиње, већ нешто што држи средину између једних и других, квалитет меснатих свиња, које могу да издрже дуга путовања, а чија је тежина ипак довољно велика, те нису преко мере оптерећене царинским и

транспортним трошковима. Овакав квалитет извозног артикла морао је у толико пре одомаћити се, што је баш он имао највећу тражњу и релативно најбољу цену на новим пијацама (Египат, Италија).

Из досадашњег излагања може се видети, да су резултати наших покушаја на јужним пијацама били далеко повољнији за говеда но за свиње, чији је извоз кроз цео неуговорни период остао стационаран. Последица овога је мишљење, које се врло често чуло у јавности, и које заступа и велики број наших трговинских политичара: — да је А.-Угарска најбоља пијаца за наше свиње, и да, с обзиром на то, треба закључити трговински уговор са А.-Угарском, у коме би се нашем извозу осигурао приступ на а.-угарске пијаце.

Ово мишљење тачно је само делимично. Тачно је на име тврђење, да је А.-Угарска најбоља пијаца за наше дебеле свиње; али је нетачно да је она најбоља пијаца и за мршаве и полудебеле свиње, а још нетачније да је услед овога неопходно потребно закључити трговински уговор са А.-Угарском и у њему инсистирати на дозволи за увоз свиња. Према овоме горњи би се закључак имао знатно изменити и тако измењен гласио би: ако Србија рефлектује на то, да сву своју пажњу сконцентрише на извоз дебелих свиња, онда је трговински уговор са А.-Угарском, који обезбеђује приступ нашим дебелим свињама на њене пијаце, неопходно потребан; на против тај нам је уговор resр. та одредба у уговору излишна, ако се а) место извоза дебелих свиња организује извоз полудебелих свиња; б) ако се у место извоза живих свиња приступи извозу свињског меса одн. прерађевина од меса; или најзад с) ако се извоз под а. и б комбинује, т.ј. ако се организује извоз полудебелих свиња на јужне пијаце, једновремено са прерадом дебелих свиња у нашим клањацима и извозом истих у прерађеном стању на западне пијаце. У овом случају довољан је и уговор који нам обезбеђује само провоз кроз А.-Угарску.

ад а. На овом месту потребно је учинити једну малу ескур-

зију. У нашој јавности преовлађује мишљење, да извоз мршавих и полудебелих свиња преставља један чист губитак у нашем трговинском билансу, који је раван оној разлици између продајне цене мршавих и полудебелих свиња с једне, а дебелих свиња с друге стране. На жалост ово је мишљење често било и меродавно мишљење, т.ј. заступано од стране оних, који су руководили трговинском политиком; а последица свега овога опет забране од стране надлежних министара, које су се односиле на извоз мршавих и полу-дебелих свиња.

Не поричем да једна оваква мера може имати и повољних резултата под извесним околностима; али не треба заборавити, да и ова, као и све остале трговинско-политичке мере, не преставља једну норму која важи увек и у свима приликама, већ да се, пре но што би се она предузела, имају те прилике проучити, и потребне кораке предузети према тако добивеним резултатима. Нарочито се при овоме не смеју изгубити из вида два момента, један физиолошке, а други трговинско-политичке природе. Познат је на име факт, да све расе свиња нису подједнако погодне за гојење. Тако на пр. даје се раса шумадијских свиња добро угојити за 5—6 месеци, док је за полудивље свиње из планинских предела рудничког, ужичког и пиротског округа потребно више од године дана, па и онда гојење иде само до извесне мере, преко које се ове свиње не могу угојити, па ма колико се хране на њих утрошило. Захтевати сада да се и ове свиње извозе само угојене, један је апсурдум, који се не да ничим правдати.

С друге стране не сме се опет заборавити, да је гојење свиња скопчано са извесним трошковима, и да је са чисто трговачког гледишта гојење рентабилно само онда, ако су ти трошкови мањи од разлике продајне цене мршаваг и угојеног брава, ако се дакле, како би то Маркс казао, појави један вишак вредности. Да ли ће пак овога вишка бити или га неће бити, то зависи од цене дебелих и мршавих свиња с једне, и од цене употребљене хране и осталих трошкова с друге стране. Да ово на једном примеру и објаснимо. Свиња од 60 кгр. тежине, после 6 месеци храњења, за које време утроши до 600 кгр. кукуруза, и проузрокује још око 10—15 дин. других трошкова, мери до 120 кгр. тежине за плату. У овом случају гојење свиња рентабилно се под условом: 1) да је цена мршавих свиња мања или максимум 0.40 дин. кгр. живе мере бруто; 2) да је цена кукурузу мања или максимум 12 дин. од 100 кграма; и 3) да је цена

дебелим свињама 0.90 дин. по кгр. нето, или да је дата једна комбинација цена под 1) 2) и 3), која би дала исте резултате; на против више ће се рентирати извоз мршавих свиња, ако би наступила друкчија констелација услова под 1, 2 и 3.

У осталом кад је реч о забрани извоза мршавих свиња, мора се водити рачуна и о томе, да има мршавих и полудебелих свиња, и да једна забрана која је корисна по један, не мора бити корисна и по други извозни артикал.

У сваком случају Србија нема разлога да занемари извоз полудебелих свиња, које се, као што сам раније изнео, траже на јужним пијацама. Овај се извоз може знатно појачати, ако би му држава поклонила више пажње, ако би се постарала да бољим и јевтинијим саобраћајним средствима с једне, а установом трговинских агенција с друге стране, — отклони или бар умањи оне тешкоће, које за сада отежавају тај извоз. У погледу мера које се у овом смислу имају предузети, важи овде оно исто што је казано и за побољшање извоза код волова.

a d b. О питању: да ли је и у којој мери рентабилно извоз живих свиња заменити извозом свињског меса или прерађевинама од меса, биће говора у једном од следећих параграфа; овде да напоменем само толико, да су прерађевине од меса један од оних артикала који се могу пласирати на свима пијацама без разлике, и да је, с обзиром на то, погрешно тврђење да ми морамо, ма и по цену великих жртава, правити трговински уговор са А.-Угарском само за то, да осигурамо извоз живих дебелих свиња.

Интересантно а и важно је питање: да ли ће и у којој мери ново-закључени трговински уговор са А.-Угарском утицати на измену досадањег правца и структуре у нашој трговини са свињама?

Према одредбама новог уговора Србија може извести на а.-угарску пијацу 50.000 комада свиња у закланом стању, а са царином од 10 дин. од 100 кгр. Ове свиње могу се клати само у пограничним кланицама, за сада, у недостатку других, само у кланици у Београду.

Раније је утврђено, да је А.-Угарска за нас најрентабилнија пијаца, у колико су у питању дебеле свиње; и с обзиром на то не подлежи сумњи, да ће цео овај континент од 50.000 комада бити искоришћен. Према подацима са београдске кланице, на

овој се коље и извози за А.-Угарску око 10.000 комада месечно, што значи да ће се по контингенту исцрпити за пет месеци.

Комисија која је одређена од стране Министарства Нар. Привреде да регулише ред клања на кланици, стоји на становишту, да овај контингент треба што боље искористити, с тога се даје дозвола за клање само онима, чије свиње достижу тежину од најмање 300 кгр. по пару. Према овоме могло би на први поглед изгледати, да ће овај контингент остати без утицаја на извоз мршавих и полудебелих свиња. Но не сме се сметнути са ума, да ће могућност извоза дебелих свиња у А.-Угарску утицати на произвођаче у том смислу, да полу-дебеле свиње не извозе већ да их међу на храну, да би их доцније као дебеле извезли за А.-Угарску. Може се дакле с правом очекивати, да ће за време од 5 месеци, т.ј. за време док се овај контингент од 50.000 комада не извезе, уговор са А.-Угарском утицати на смањивање извоза полу-дебелих и мршавих свиња за јужне пијаце. Пошто се пак овај контингент буде исцрпео, извоз ће наставити свој досадањи ток, т.ј. мршаве и полу-дебеле свиње извозиће се на јужне пијаце, један мали број дебелих свиња у пограничне државе, Турску и Бугарску, а онај остатак дебелих свиња клаће се у кланицама, па ће се у виду свежег меса или у прерађеном стању извозити.

Но ова се прогноза може и изменити. Према садашњој конјуктури на светским пијацама — а овака конјуктура остаће још за 2—3 године — са клавицом у Београду, која коље и у закланом стању извози свиње у А.-Угарску, кланице у унутрашњости, које према уговору не могу партиципирати на ономе контингенту од 50.000, не могу ни у ком случају конкурисати. Цена на а.-угарским пијацама знатно је виша од цена на осталим пијацама, трошкови пак — царина и транспортни трошкови — за долазак на а.-угарску пијацу мањи су од трошкова за друге пијаце, — и према томе кланица у Београду у могућности је да плаћа произвођачима за читавих 20—30 дин. по 100 кгр. више од сопственика кланица у унутрашњости за све време од 5 месеци док се контингент не исцрпе, што опет значи, да ће кланице у унутрашњости за то време, ако се не би нашао какав излаз, морати обуставити рад. Но како је време од 5 месеци и сувише дуг период, то вије могућност искључена, да кланице у унутрашњости напусте сасвим рад, и да седиште

своје делатности пренесу у Београд или у које друго место на српско-а.-угарској граници. У овом случају те би нове кланице највероватније сконцентрисале своју пажњу само на клање и на извоз свежег меса, док би рад на преради меса изоставиле из свога програма; и ако би ово наступило — а одредба о пограничном промету јако би допринела овој промени у начину рада — онда би се дејство уговора распростраило не само на време од 5 месеци, но и на остали део године, тако да би наша трговина са свињама задржала до душе извоз мршавих и полу-дебелих свиња на јужне пијаца у истом, или можда у мало мањем броју но за последњих пет година, док би се дебеле свиње, у место да се прерађују у нашим кланицама као што је до сада био случај, извозиле у закланом стању делимично у пограничном промету, делимично са царином од 30 дин. од 100 кгр.

Непотребно је да напомињем да ми немамо интереса да ову измену у начину рада наших кланица изазивамо; на против у нашем је интересу да оне продуже рад на преради меса, и с обзиром на то Министарство Привреде имало би за дужност да се постара и да нађе пута и начина, да кланицама у унутрашњости омогући рад и за време од оних пет месеци, те да их не ставља у положај да подигнута предузећа у унутрашњости напуштају.

III Овце и козе.

У последњим годинама уговорнога стања Србија је извозила годишње 75—80.000 комада ситне стоке — оваца, коза, јагњаци и јаради — у периоду пак од ових пет последњих година извежено је:

у 1906 год.	66.194
„ 1907 „	65.850
„ 1908 „	90.844
„ 1909 „	109.894
„ 1910 „	91.458

Као што се из ових цифара види, царински рат утицао је веома мало на извоз овога артикла, и то у првим двама годинама неповољно, смањујући цифру извоза за десетину хиљада,

Ток се у трима последњим годинама извоз појачао са 10—20.000 према извозу из година уговорнога стања.

Ако се пак ове цифре раставе у њихове саставне делове, на име у извоз оваца и коза с једне, и у извоз јагњаци и јаради с друге стране, онда ће се видети, да овај релативно јак имунитет према дејствима царинског рата важи само за извоз крупне стоке ове врсте, за овце и козе; на против показује извоз јагњаци и јаради слабију отпорну снагу. Тако на пр. док је у годинама уговорнога стања извоз јагњаци и јаради износио 8—8.500 грла годишње, спала је цифра извоза у потоњим годинама на

3.994	у	1906
4.016	„	1907
1.837	„	1908
4.830	„	1909 и
7.640	у	1910 години

Статистика наше спољашње трговине, у одељку у коме је означена дестинација овога извозног артикла, казује нам оне узроке који су учинили, да је извоз оваца и коза остао по готову недодирнут затварањем а.-угарске границе, док је ово имало за последицу смањивање извоза код јагњаци и јаради.

До 1905 године закључно овце и козе извозе се искључиво у Турску и А.-Угарску, и то у Турску 73—90% целокупног извоза а у А.-Угарску свега 10—27%, што, према појединим годинама, преставља цифру од 9—17.000 грла годишње. Разуме се само по себи, да је затварање а.-угарске границе могло довести у питање само извоз онога дела, који је дотле долазио на а.-угарску пијацу, дакле извоз оних 9—17.000 грла; на против било је затварање а.-угарске границе потпуно без утицаја на онај део извоза, који је дотле ишао на друге, у овом случају на турску пијацу. И пошто је овај други део извоза био знатно већи, то се онај мањак услед отпадања извоза у А.-Угарску који је de facto у првим двема годинама и наступио, није тако јако ни осећао. Извоз оваца и коза пао је само од 70.891 колико је износио у 1905 год. на округло 62.000 у 1906 и 1907 години.

У познијим годинама царинског рата почиње извоз оваца и коза ићи и на остале јужне пијаце, а једновремено с тим појачава се и извоз за Турску. Последица и једног и другог факта је повећана целокупна цифра извоза. Овај извоз на остале јужне пијаце и plus извоз за Турску био је толики, да је њиме не

само надокнађен онај мањак ранијег извоза за А.-Угарску, већ је и целокупна цифра садашњег извоза надмашила знатно цифре ранијих година.

Правац садашњег извоза казује нам ова табела.

година	целок. цифра извоза	Италија	Турска	Грчка	Египат	Вуг.	Рум.
1908	89.007	617	82.767	4.418	1.195		
1909	105.064		85.824		19.087	153	
1910	83.818		83.785			14	19

Горња табела састављена је према подацима које нам даје статистика наше спољашње трговине. Раније смо пак напоменули, да се статистика, кад год је у питању дестинација извоза, мора увек кориговати. Ми нисмо у могућности да ту корекцију тачно извршимо, али је можемо у главном обележити. У коригованој статистици изнела би цифра извоза за Турску за 15—20.000 мање, чиме би се увећала цифра извоза за Грчку и Египат, и то $\frac{3}{4}$ од те цифре дошло би на извоз за Грчку, која је јак потрошач коза, а $\frac{1}{4}$ на извоз за Египат.

Извоз јагњаци и јаради био је упућен, с обзиром на малу просечно вредност сваког појединог брера, на оближње пијаце суседних нам држава. И заиста све до 1905 год. закључно биле су А.-Угарска и Турска, и то у подједнакој мери, једине потрошачке пијаце за јагњад и јарад. Извоз у тим годинама достигао је цифру од 8.000. Са затварањем границе извоз за А.-Угарску отпао је, те је целокупна цифра извоза пала на половину горње цифре, пошто је сада остала само Турска као купац, док је извоз за остале јужне пијаце, услед релативно великих трошкова, био по све незнатан. Тек у последњој години извоз јагњаци и јаради приближио се цифри ранијег извоза; али је и сада Турска једини купац.

Не имајући потребе да тражимо нове пијаце за овај извозни артикал, ми се нисмо ни старали да појачамо извоз за Египат и Грчку, мада, судећи према статистици увоза, те две земље могле би примити од нас много више, но што је за сада случај. Грчка троши врло много коза, и кад би се успоставио редован а јевтин саобраћај између Солуна и грчких пристаништа, цео садањи наш извоз коза мога би се пласи-

рати, и то по повољној цени, само на тој пијаци. У Египту троши се веома много овчег меса; по доста поузданим подацима увезе Египат годишње 250—300.000 брава. Већи део долазих до душе на аријске дебело-репе овце; али европски живаљ, а њега је увек доста у свима египатским памучним варошима, још увек даје првенство европским расама. Уређење превоза и организација продаје на тим пијацама много би допринели, да се наш извоз на ту страну појача.

Према свему до сада изложеном јасно је, да ће нам нов уговор са А.-Угарском веома незнатно утицати на досадашње кретање извоза овога артикла. А.-Угарска ће примати годишње по 10—15.000 брава оваца, и ова ће цифра пасти на терет извоза за Египат и Грчку, ако се не буде регулисао превоз од Солуна за те земље, а на терет извоза за Турску, ако се тај превоз регулише. Поред овога броја оваца примиће а.-угарска пијаца и 3—4000 јагњади и јаради.

IV Коњи и магарци.

Према подацима статистике наше спољашње трговине Србија је у периоду уговорног стања извозила годишње просечно по 2.200 грла коња и магараца у вредности од 155.000 динара; у годинама пак царинског рата извоз ове врсте стоке износио је

у 1906 год.	3.138	грла	у	вредности	од	287.022
„ 1907	„	3.071	„	„	„	284.097
„ 1908	„	4.059	„	„	„	395.711
„ 1909	„	2.649	„	„	„	240.875
„ 1910	„	4.554	„	„	„	476.432

Као што се из ових цифара види у годинама царинског рата извоз ове врсте стоке не само да није опао, већ се и знатно повећао; то повећање износи 15—100% у појединим годинама.

Узрок овој појави налазимо у статистици спољашње трговине, у одељку о дестинацији.

У годинама пре царинског рата наш извоз иде за Турску, Бугарску и А.-Угарску, и то: $\frac{8}{10}$ целокупног извоз иде за Турску а само по $\frac{1}{10}$ за Бугарску и А.-Угарску. У годинама царинског рата извоз за све три од ових земаља остаје; али

се поред њих јављају и две нове потрошачке области, Италија и Грчка.

Могло би, на први поглед, изгледати мало чудновато, да је извоз за А.-Угарску остао готово непромењен¹ и у времену царинског рата; али ће нам ово бити јасно, ако се сетимо оних мотива, који су са стране А.-Угарске у последњој линији одлучили улаз у царински рат. А.-угарски аграрци, из безјазни од конкуренције, најенергичније су захтевали забрану увоза живих говеда и свиња из Србије; што се пак тиче увоза коња, они нису имали потребе да се боре за забрану истих, пошто је то артикал, где се они немају плашити наше конкуренције. Отуда и долази да је, и поред велике разлике у царинском ставу уговорне и опште царинске тарифе, увоз ипак овда-онда ишао за А.-Угарску, наравно у оним скромним размерама које је и раније имао. У осталом тај је увоз и раније био тако незнатан, да се и о дејствима царинског рата у том погледу не може ни говорити.

Извоз за Италију и Грчку јавио се као појава која је пратила извоз говеди на те пијаце. Ово нарочито важи за Италију. Раније смо споменули, да ми водимо пасивну воловарску трговину са Италијом, т. ј. да италијански купци долазе и купују сами говеда код нас. И било је сасвим природно очекивати, да ће они, извозећи говеда, повести увек и по извесан број коња, нарочито кад се зна, да је Италија од вајкада јак увозник коња, који се тамо врло добро и плаћају.

Према статистичким подацима највећи проценат повећања има се ставити на рачун извоза за Турску: у последњој, 1910 години, престављен је извоз за Турску са 4.263 грла. Нема сумње да је извоз за Турску у последњим годинама доиста повећао са неколико стотина грла; то би била нормална појава у трговачком промету две земље при редовним приликама, — али је ово повећање толико, да се не да објаснити оним постепеним годишњим прираштајем у трговини. Напротив много је вероватније, да се један део тога повећања има одузети цифри извоза за Турску где је неправилно нотирана, и придати цифри извоза за Италију, где би и био кад би се у овом погледу имали тачни статистички подаци.

Врло мало има изгледа, да ће се извоз овога артикла јак

¹ Умањење извоза за А.-Угарску наступило је тек 1908 године.

повећати у будућности. Сасвим независно од прилика на новим пијацама, па чак и код би ове биле најповољније, цифра извоза кретаће се увек у скромним размерама, благодарећи нашој оскудици у производњи, као и климатским и телурским условима, који нам дозвољавају одгајивање раса, погодних за употребу у брдским пределима. И у будућности, дакле, наш ће се извоз у главном ограничавати на Турску и Бугарску.

У в о з.

О дејствима царинског рата на увоз свиња, оваца, коза и коња не може се, строго узевши, ни говорити, пошто је тај увоз и раније а и сада посве незнатан, и ограничава се на пограничан промет из оближњих области с једне, и на увоз грла за приплод и укрштање раса с друге стране. По изузетку долази у појединим годинама јачи увоз коња са стране (Русија) за војничке потребе.

У овом другом циљу Србија увози: 1) свиње од јонширске и беркширске расе; 2) овце од источно-фризијске и хампширске, а козе од санске расе; и 3) коње од чисте енглеске и арапске крви, а поред ових и англо-норманце.

У ранијим годинама увоз свиња био је нешто јачи но сада, 200—300 грла годишње према 20—30; увоз оваца и коза још увек је веома незнатан и ограничава се уопште са горе споменутих расама т.ј. на испитивање у коме крају која раса може да успева; највећи је био и раније а и сада је увоз коња, који у појединим годинама из горе споменутог разлога достиже цифру од 1000 грла.

В. Трговина са сточним производима.

Говорећи о трговини са стоком ми смо имали прилике да констатујемо, да 1906 година, т. ј. наступање царинског рата између Србије и А.-Угарске, представља почетак једне нове епохе у нашој спољашњој трговини с тим артиклом, једне епохе која се од свога претходника разликује, и количином извоза, и правцем који тај извоз узима. Исту појаву, као што ћемо доцније видети, можемо констатовати и код извоза оних артикала, који долазе у групу сточних производа (тар. бр. 56—90) с напоменом, да су померања код појединих артикала из ове групе по интензитету различна како међусобом, тако и с погледом на одговарајућа померања код извоза живе стоке.

І Померања у погледу на количину извоза.

Према јачини померања у овоме правцу дају се артикли из ове групе поделити у четири категорије.

1. — Прва категорија обухвата свега два извозна артикла: прерађено месо (шумке, кобасице, саламе и т. д.) и екстракте од меса с једне, и сланину с друге стране.

За прерађено месо и екстракте од меса може се казати, да 1906 година представља почетак наше спољашње извозне трговине са овим артиклима, јер је раније извоз био толико незнатан, да се збиља могао сасвим занемарити. За последњих 12 година уговорнога стања, на име од 1893 до 1905 год. закључно, извезла је Србија свега 6.400 кграма прерађеног меса у вредности од 10.000 динара. Са наступањем царинског рата Србија почиње извозити и прерађено месо, у почетку у малим, а после у све већим количинама. Тако на пр. извезла је Србија у току пет последњих година прерађеног меса.

1906 год.	394 кгр. у вредности од	550 дин.
1907 „	78.490 „ „ „	146.110 „
1908 „	246.767 „ „ „	482.029 „
1909 „	341.139 „ „ „	613.002 „
1910 „	370.720 „ „ „	705.384 „

Изгледа да ће исти случај бити и код извоза сланине, мада се за њу ово не може и цифрама уврдити, а из разлога, што статистика наше спољашње трговине све до 1905 год. закључно, не нотира извоз сланине засебно, већ заједно са свезим и сувим месом. Па ипак се сме са доста вероватноће закључивати, да је извоз сланине у ранијим годинама био врло незнатан. За овакав закључак говоре више разлога: а) што су главни потрошачи за нашу сланину Италија, Енглеска и Турска, у које се земље раније није извозило; б) што се извоз сланине, све до 1905 год. закључно, није засебно нотирао, а ово значи, да је извоз био незнатан; и најзад с) што 1906 год., дакле прва година са засебним нотирањем извоза сланине, даје цифру извоза од непуних 400 кграма.

После 1905 године показује се из године у годину стално појачавање код извоза сланине и то од 399 кграма у 1906 на 381.220 кгр. у 1907, 734.122 кгр. у 1908 526.058 кгр. у 1909 и 553.041 у 1910 години.

2. — У другу категорију долазе следећи артикли: непрерађено месо, маст и лој, кокони, јаја, сир и кајмак.

Код свих ових артикала, који су чинили и раније предмет наше извозне трговине, осећа се доста јако појачање извоза, наравно негде јаче негде слабије. Тако на пр. дуплирао се извоз свежег меса, а триплирао, квадруплирао, а у појединим годинама и у још већем проценту мултиплицирао извоз осталих артикала из ове категорије. Следећа табела, у којој су изнете цифре из 1894/903 и 1905 год. с једне, а цифре из пет година царинског рата с друге стране. — казује нам повећање извоза сваког појединог артикла.

У годинама	извежено је кграма				
	свежег меса,	масти и лоја,	кокона,	јаја,	сира и кајмака.
1894/903	3,263.900	256.000	19.900	454.200	161.200
905	3,615.202	11.620	97.256	437.869	239.988
1906	2,097,089	828.513	89.941	1.357.463	307.452
1907	4,407.209	1,861.587	106.895	2,274.791	381.931

У годинама	извежено је кграма				
	свежег меса,	масти и лоја,	кокона,	јаја,	сира и кајмака
1908	7,691.329	1,209.871	91.334	1,265 493	693.000
1909	3,551.047	1,736.492	130.004	1,188.368	354.367
1910	2,492.750	2,010.859	121.465	3,023.158	671.563

3. — У трећу категорију дошли би артикли, чији је извоз, услед наступања царинског рата, остао по готову непромењен. Ово је био случај код извоза кожа говеђих и овчих, перја, прева и желудаца, меда и воска, вуне и козине, рибе и т. д. Потребно је пак одмах напоменути, да се и код извоза ових артикала осећају из године у годину мала померања на више или на ниже, али су та померања веома незнатна, т. ј. то су она обична померања у спољашњој трговини сваке државе, која наступају и при иначе сасвим нормалним приликама, и за која се не може казати да су изазвана наступањем царинског рата. Примера ради навешћемо извоз за последњих шест година најјачег артикла из ове категорије, на име извоз кожа. У 1905 год., дакле години уговорног стања извежено је 1,859.759 кгр. говеђих и овчих кожа, у следећим пак годинама извезено је

у 1906	1,683.601
у 1907	1,192.985
у 1908	1,946.906
у 1909	1,604.869
у 1910 год.	1,402.854

4. — Најзад имамо два артикла из ове групе, а то су жива и клана живина, код чијег је извоза са наступањем царинског рата наступило знатно опадање. Ово је опадање било веома јако у првим годинама царинског рата, када је извоз од 1,804.809 кгр. живе и 206.955 кгр. заклане живине, колико је износио извоз у 1905 години, пао на 166.700 resp. 79.200 кгр. у 1907 години. Доцније се цифра извоза нешто поправила. Тако на пр. показује 1909 год. цифру извоза од 436.235 и 90.700, али ова цифра још увек заостаје иза цифре ранијих година, и не показује тенденцију да је понова достигне.

II Померања у погледу на правац извоза.

С обзиром на правац извоза, и на померања у том погледу извршена, артикли из ове групе могу се поделити такође у 4 категорије.

1. У прву категорију долази прерађено месо и сланина. Раније смо напоменули, да су се ова два артикла почела извозити тек са наступањем царинског рата, и према томе о неком померању у правцу извоза пре и после наступања царинског рата не може ни бити говора. Прерађено месо према подацима наше статистике извози се поглавито за Турску ($1/2 - 3/4$ целокупног извоза), а сем тога у малим количинама и за Италију, Француску, Швајцарску и Немачку. Овде би се имала извршити коректура дестинације, и онда би удео Турске знатно опао на рачун осталих држава. Исто важи и за сланину, т. ј. и ње се извози највише за Турску, али доста велики део солјене сланине иде и за Француску и Енглеску.

2. — У другу категорију долази: непрерађено месо, маст и лој, жива и клана живина и јаја.

У погледу на правац извоза померања код ове категорије једначе се са померањем код извоза стоке, т. ј. аустро-угарска пијаца замењује се, негде више а негде мање, другим европским пијацама. Тако имамо:

а) да су поред а.-угарске пијаце, која је у уговорном периоду била једини потрошач за наше свеже месо, дошле за време царинског рата као јаке потрошачке пијаце Француска, Италија и Енглеска, а у слабијој мери Турска и Белгија;

в) маст и лој били су раније извожени, готово у подједнаким количинама, на а.-угарску, немачку и бугарску пијацу; после 1905 године нагло расте удео извоза за Немачку, на коју сада долази више од $3/4$ целокупног извоза, док се удео А.-Угарске, нарочито у последњим годинама, потпуно изгубио;

с) нај-јаче померање извршено је код извоза јаја: до 1905 год. закључно јаја су извожена искључиво у А.-Угарску, сада се извозе готово искључиво у Немачку

д) најслабије пак померање међу артиклима ове категорије показује извоз живе живине, за коју је и пре и за време царинског рата А.-Угарска била и остала нај-јачи потрошач; напротив замењена је а.-угарска пијаца немачком, у погледу на извоз клане живине.

3. — У трећу категорију дошли би фабрикти из ове групе извозних артикала, на име, сир и кајмак. Извоз ових артикала не показује никаква померања у погледу на правац при прелазу из једног у други период, т. ј. Турска и Бугарска биле се

и пре наше најјаче и готово једине потрошачке области, па то су и сада остале.

4. — Исти имунитет према дејствима царинског рата показује и извоз артикала из четврте категорије, у коју долазе: коже свих врста, перје, црева и желудац, и вуна и козина. И овде се у правцу извоза није осетило никакво померање: највећи део извоза ових артикала ишао је и пре и сада за А.-Угарску.

У погледу квалитета царински рат, с обзиром на саму природу ових артикала, није могао изазвати никаквих осетних померања. Свега су две ствари које би овде заслуживале нарочитог спомена: а) почетак прераде меса, и б) извоз меса усољеног, у место дотадашњег извоза у потпуно свежем стању.

* * *

Интересантно, а у исто време и веома важно питање је: на који је начин и из каквих узрока постојање царинског рата могло изазвати горе анонсирана померања у нашој спољашњој трговини? Ово је питање у толико важније, што се, под I и II обележена померања јако раликују од одговарајућих померања код извоза стоке, јер:

1) док је код стоке (говедата и свиња) почетак царинског рата престављао и годину минималног извоза, који се тек доцније постепено опорављао, али ни данас још није достигао цифре ранијих година, дотле је извоз већине артикала из ове групе још у првој години царинског рата показао вишак извоза према ранијим годинама, а доцније је све више и више растао, знатно надмашујући извоз из година уговорнога стања;

2) док је код извоза стоке померање у погледу на правац наступило свуда где је раније био у питању извоз у А.-Угарску, — код извоза ових артикала ово померање важи само за неке од тих артикала, док су други, и поред царинског рата, продужили да у А.-Угарској налазе своје главне потрошаче.

Да би се могао дати потпуно правилан одговор на горе постављено питање, било би потребно испитивати узроке код сваког артикала посебице; ми се у то детаљно испитивање нећемо упуштати и задовољићемо се да наведемо оне опште узроке, који су дејствовале на све, или бар на већину артикала из ове групе.

1. У првом реду овде се појављује дејство онога закона у међународној трговини, по коме се увезена роба плаћа извозом робе. Саобразно томе закону мора се мањак, који се појави у позицији једног извозног артикла, накнадити вишком извоза кога другог артикла, сем ако се неће у одговарајућој мери да смањи увоз са стране.¹ Кад је, дакле наступањем царинског рата смањена за неколико милиона цифра извоза стоке, онда се морало ударити једним од ова три пута:

а) да се у одговарајућој мери смањи увоз са стране;

б) да се мањак код извозне позиције „стока“ надокнади вишком које друге извозне позиције;

в) да се изврши једна комбинација прва два начина, т. ј. да се мањак надокнади делимично умањеним увозом са стране, а делимично опет појачаним извозом других извозних артикала.

Код нас се учинило оно, што се у таквим приликама редовно и чини, на име: у првој години царинског рата смањен је јако увоз са стране (од 55,000.000 на 44,000.000), док је у осталим годинама онај мањак надокнађен јачим извозом других извозних артикала. Умањен дакле извоз стоке изазвао је са своје стране појачан извоз код појединих артикала из групе сточних производа.

2. — Наступање царинског рата затекло је Србију са великим контингентом стоке спремљене за извоз. И пошто се ова стока није могла сва извести у живом стању, то је један знатан део морао отићи на кланицу, с тим да се у закланом стању, прерађена или непрерађена, извезе у иностранство. Према извештајима који нам стоје на расположењу, клало се на нашим кланицама у току последњих пет година много више стоке, но што је то био случај у годинама уговорнога стања. Тако на пр, закљано је свиња

у 1905 год.	35.338	брав
1906	„ 37.480	„
1907	„ 57.208	„
1908	„ 63.268	„
1909	„ 50.097	„

¹ Онај изузетак, по коме се мањак у извозу надокнађује или накнадом за преносне услуге, или интересом на у иностранству пласиран капитал, не спомињем, јер је он за нас без практичне примене.

Потребно је напоменути, да производња стоке не само да се није смањила, него се нешто мало и појачала, једно због тога, што је произвођач и ван А.-Угарске налазио купца, који је плаћао врло добре цене, а друго и због тога, што се смело са позитивношћу рачунати, да ће а.-угарска граница, а пре а после, бити отворена.

3. — До 1905 године ми смо излазили са својом робом готово искључиво на а.-угарске пијаце, што је имало за последицу тотално непознавање понуде и тражње на другим европским пијацама. После 1905 године, натерани да се обазремо и на друге стране, ми смо морали, да би се одржали на новим пијацама, одговорити захтевима тих пијаца, водећи разуме се у исто време рачуна и о томе, да је долазак на исте скопчан са више тропкова и ризика. Овој околности имамо да захвалимо за следећа два померања у извозу ових артикала: а) што је извоз потпуно свежег меса делимично замењен извозом улађеног, сољеног меса и сланине (саламуре), и б) што је почео извоз прерађевина и екстракта од меса. Свеже месо било је на име неспособно да издржи дуга путовања, док је сољено, а нарочито прерађено месо могло да издржи дуг пут и да се очува дуже време.

4. — Да је царински рат остао без икаква дејства, на извоз кожа, перја, вуне и козине (I₄ II₄) даје се објаснити правцем царинске и трговинске политике у суседној нам монархији. Царинска политика у А.-Угарској, која стоји под врло јаким утицајем моћне аграрне струје, увела је високе царине за све аграрне производе, као и за оне сточне производе, који се непосредно употребљују за потрошњу, као што је на пр. месо свеже или прерађено, сланина, и т. д; за оне артикле пак, који се пре директне употребе морају прерадити, који дакле служе као рс-материјал у индустрији, а ту долазе ова четири побројана артикла, а.-угарски аграрци нису тражили забрану увоза, тим пре, што им наша конкуренција у том погледу није била нимало опасна.

5. — Као што смо видели извоз живе и клане живине са наступањем царинског рата знатно је опао, па се ни сада није попео на стару висину, нити пак показује тендецију за то. Ово, по нас најнепријатније померање, даје се објаснити нарочитом природом првога, а забраном провоза кроз А.-Угарску другога артикла. Жива живина долази у ред оних извозних артикала, који не могу да издрже сувише дуга путовања: једно с тога,

што се на путу лако побољевају, а друго и с тога, што је транспорт, у односу према вредности дотичног артикла, релативно врло скуп. Из ових разлога жива живина може ићи само на оближња тржишта, — и како нам је а.-угарско тржиште било затворено, а тржиште суседних нам држава Бугарске, Турске и Румуније снабдевано у довољној мери домаћом живином, то је извоз живе живине, за све време царинског рата, морао остати мањи од извоза из ранијих година.

Што се пак тиче заклане живине, она може да издржи дуга путовања; и да је провоз кроз А.-Угарску за Немачку, која је најбољи купац за овај артикал, био слободан, извоз би се несумњиво одржао на старој висини, чак би се, у сразмери умањеног извоза живе живине, и повећао. Како је пак провоз кроз А.-Угарску био забрањен, морао се извоз и овог артикла умањити. Еманципациони покушаји: да се жива и клана живина извози морем у Италију и Александрију, дали су скромне резултате; и о извозу на те тргове може бити речи само тако, ако се уреди питање о превозу.

* * *

Познат је факат, да је нов уговор са А.-Угарском прављен не толико да се понова задобије а.-угарско тржиште, колико да се добије слободан провоз кроз А.-Угарску за друга тржишта Западне Европе, у првом реду за Немачку, Швајцарску, Француску и Белгију. И с обзиром на то могло би на први поглед изгледати несумњиво, да ће нов трговински уговор веома повољно утицати на извоз ових артикала, за које је сада отворена, бар делимично, и а.-угарска пијаца, и за које је слободан долазак на друге европске пијаце *via* А.-Угарска. Па ипак се, и поред свег овога, појавила сумња у побољшање извоза код најважнијег артикла из ове групе, код свежег меса и прерађевина од меса. Питање је и сувише важно, да би се смело ћутке оставити, с тога ћемо се мало опширније на њему задржати.

Према члану IV ноте о саобраћају са стоком и сточним производима Србија може извести за А.-Угарску 50.000 свиња и 15.000 говеди у закланом стању, дакле као свеже месо. Царина за овај контигенат износи 9.40—10 дин. од 100 кграма. Према тач. 9, протокола овај се контигенат има извозити са пограничних кланица, моментано само са кланице у Београду.

Преко контингента месо плаћа 30 дин, од 100 кграма свеже, а 45 дин. прерађено.

Благодарећи овим уговорним одредбама стављена је београдска кланица, према кланицама у унутрашњости, у један повлашћен положај за извоз целог, у уговору предвиђеног контингента; и њено изједначење са другим кланицама наступа тек од момента, кад се контингент испрпе. Од цена пак на осталим пијацама зависиће, да ли ће и у колико ове уговорне одредбе утицати на извоз ових артикала на остале европске пијаце.

Тако на пр. утицај ових одредаба веома је велики баш сада, јер цене месу на а.-угарској пијаци стоје изнад светског паритета. Према најновијим подацима цене месу на светским пијацама, трошкови до тих пијаца, и увозна царина стоје од прилике овако.

	Цена на пијаци,	царина,	трошкови,	лосо Београд
А.-Угарска	150	10	6	134
Немачка	130	40	16	74
Италија	125	12	18	95
Француска	128	25	17	86
Швајцарска	112	14	10	88
Енглеска	125	—	25	100

Из горњих цифара излази, да кланица у Београду може плаћати свиње до 134 дин. од 100 кгр., док кланице у унутрашњости могу платити максимум 100 дин. Имајући у виду ту околност, да је шток свиња које Србија годишње извози много већи од уговорног контингента од 50.000, веровало се у почетку, да се цена свињама у Србији неће управљати према ценама на а.-угарској, већ према ценама на другим светским пијацама; ова се нада није испунила, и цене свињама до сада стално су се управљале према ценама у Пешти и Бечу — из посве оправданог разлога: јер се сваки сопственик надао да ће а пре а после и његове свиње доћи на ред — а ово је имало за последицу нерад кланица у унутрашњости.

Пошто је обустава рада кланица у унутрашњости за читавих 4—5 месеци и сувише штетна не само по сопственике кланица, већ и по нашу привреду у опште, то неће бити бескористан покушај, да се да једно решење, које би им омогућило рад.

Најприродније, а у исто време и најправедније решење било би: да се уговором предвиђени контигенат репартира, по извесној сразмери, на све кланице. Са трговинско-политичког гледишта не може се ништа навести против овога решења, и једино питање које би се овде имало поставити, јесте: да ли би А.-Угарска без икакве контраконцесије, дозволила ово репартирање?

Под претпоставком пак да се прва солуција, из ма кога разлога, покаже као незгодна, кланицама у унутрашњости могао би се омогућити рад на тај начин, што би се клање на београдској кланици условило одговарајућим клањем на кланицама у унутрашњости.

Према доста тачном прорачуну Србија ће у 1911 години, имати за извоз од прилике 100.000 свиња. Ако се одузме од овога броја уговорни контигенат од 50.000, и 25.000 колики ће вероватно бити извоз живих свиња, онда остаје још 25.000, које у прерађеном стању треба извести на ван аустро-угарске пијаце. Између кланице у Београду и кланица у унутрашњости дала би се извести подела рада на тај начин, што ће се оних 25.000 заклати на кланицама у унутрашњости, дакле дозвола за клање на београдској кланици имала би се дати само онима, који у размери 25 : 50 кољу на кланицама у унутрашњости.

Поред овога неповољнога дејства на рад кланица у унутрашњости, ново закључени трговински уговор са А.-Угарском, може изазвати још једно, такође неповољно дејство. Споменуто је да је извоз за А.-Угарску дозвољен само са пограничних кланица, и доста је велика вероватноћа, да ће та уговорна одредба изазвати подизање нових пограничних кланица. Целисходност пак овога поступка јакo је под питањем.

Обим рада наших кланичних предузећа условљен је количином оних сировина која се има прерадити, дакле количином стокe одређене за клање; а место где ће се та предузећа подићи одређује се условима за добијање сировина с једне, и условима за продају прерађеног меса с друге стране.

У Србији се сада налази 5 великих кланичних предузећа, и према постројењу истих она су потпуно довољна да прераде цео шток стокe одређен за клање. С обзиром на то ми немамо ни најмање разлога, да путем концесија потпомажемо оснивање нових кланичних предузећа.

У погледу на штандорт продукције кланична предузећа у редовним приликама; — а с обзиром на транспорт сировина с једне

и готових фабрика та с друге стране, — воде вазда више рачуна о условима за добијање сировина (живе стоке), а мање о условима за продају израђених продуката; и с тога су од 5 таквих предузећа 4 подигнута у унутрашњости земље, ближе произвођачима стоке. Одредба новог уговора о повлашћењу пограничних кланица уноси један нов моменат у калкулацију предузимача, који, при нарочитој конјуктури цена месу на појединим европским пијацама, може учинити, да се штампдорт продукције са једног бољег места премести на једно горе. Овде се згодно огледа она ненормалност у привредној радности, кад држава стави два произвођача једне и исте бранше у неједнаку конкуренцију.

Сем овога премештај кланичних предузећа из унутрашњости земље у погранична места има још једну незгодну страну, која стоји у вези са самом природом предузећа ове врсте. Главни артикал с којим тргује један кланичар, кад му је потрошачко место у непосредној близини предузећа, јесте свеже и сољено месо: — кобасице, шунке, саламе и остале прерађевине чине за њега предмет трговине, да се тако изразим, само по нужди, т. ј. ове фабрикате он прави од одпадака при сољењу меса. Са опште привредног гледишта има се пак трговина са артиклима овога другог реда сматрати ~~као~~ као здравија, јер је у много мањој зависности од појединих пијаца.

С обзиром на све ово желети је да се нове пограничне кланице не подижу.

Из свега изложеног јасно је: да новозакључени трговински уговор са А.-Угарском, којим се обезбеђује слободан провоз кроз А.-Угарску, може имати повољних последица по извоз артикала из групе „сточни производи“; али у исто време он може имати и неповољних последица по трговину најважнијег артикла из ове групе, по трговину са месом и његовим прерађевинама, ако би се пропустила довољна опрезност у том погледу.

Завршујући нашу извозну трговину са стоком и сточним производима држимо да неће бити излишно да упоредимо, у једном табеларном прегледу, извозну трговину ове групе у 1905 год., дакле последњој години уговорнога стања, са извозном трговином исте групе у последњој години неуговорног стања.

	1905		1910		А.-Угарска		Белгија		Бугарска	
	количина	вредност	количина	вредност	количина	количина	количина	количина	количина	количина
коњи, магарци	2.043	175.555	4.554	476.432	125	33			178	255
говеда	72.068	10.505.735	36.436	7.499.578	71.927				52	164
јунак	14	2.230	92	9.045	—				14	15
телек	33	2.310	18	847	10				23	6
овце, козе	70.891	678.217	83.818	803.498	8.185					14
јагњад, јарад	8.372	31.321	7.640	36.978	3.895					13
свиње, дебеле	121.927	14.630.300	12.020	1.046.350	121.927					3.296
свиње, мршаве	275	5.048	1.434	72.988	3				182	2
жљивина	1.804.809	1.443.511	76.644	82.038	1.802.984					47.988
месо неуперађено	3.615.202	2.892.186	2.492.750	2.691.125	3.615.202			321,158		1.189
месо прерађено	—	—	370.720	705.384	—	12				11.590
слањина	—	—	553.041	721.227	135				11.485	260
маст, лол	11.620	16.685	2.010.359	2.643.731	206.955					
клана жљивина	206.955	165.455	—	—	206.955					
коже овчје	1.796.350	3.429.137	1.371.152	3.399.164	1.572.979				223.236	8.280
коже говеђе	63.409	104.202	31.702	72.161	63.405					7.700
коже остале	37.051	181.378	8.686	111.098	17.829					
кокоњи	97.256	96.200	121.465	880.682	17.829					
перје	73.007	146.014	77.084	171.130	73.007					
јаја	487.869	284.614	5.023.158	2.216.642	437.825					451
дрена, желидац	66.745	87.247	85.911	102.440	66.745					
сир, кајмак	239.988	218.205	671.563	843.157	2.678				35.518	811.150
мед, восак	72	88	103	105	48					
вуна, козина	34.540	29.504	37.206	40.894	34.375				151	14.004
риба	56.222	62.259	11.085	9.142	52.495					
остало	42.753	5.267	158.863	27.626	80.437			5		3.355

	Немачка		Италија		Француска		Турска		Румунија	
	1905	1910	1905	1910	1905	1910	1905	1910	1905	1910
	количина		количина		количина		количина		количина	
коњи, магарци							1.733	4.263	7	3
говеда							89	36.256		16
јунак								77		
телек								9		3
овце, козе							62.706	83.785		19
јагњад, јарад							4.617	7.627		
свиње, дебеле								3.708		4.734
свиње, мршаве				275			140	920		512
живина	1.825							21.698		6.958
месо непрерађено				21.977		40.915		802.387		16.974
месо прерађено				24.761		7.768		315.435		11.166
сланина								553.009		20
маст, лој	1.904.310							8.921		35.269
клана живина								26.162		
коже овче	439.411				135	17.664	4			10.000
коже говеђе	5.353									
коже остале	7.181							32		
кочони	19.222		69.086	105.607	28.170	15.858				
перје	35.630									
јаја	3.000.174			11.200						90
црева, желудац	2.151					5.183				
сир, кајмак								201.584		100
мед, восак								24		100
буна, козина	8.500							14		
риба								14.331		3.727
остало	1.281			60.210				97		1.098
								4.475		

	Швајцарска		Русија		Црна Гора		Вилгеска	
	1905	1910	1905	1910	1905	1910	1905	1910
	количина		количина		количина		количина	
коњи, магарци								
говеда								
јунак								
телек								
овце, козе								
јарак, јагњад								
свиње, дебеле								
свиње, мршаве								
живина								
месо непрерађено		24.562						1.263.598
месо прерађено								
сланина								
маст, дој		16.962				260		1.129
клана живина								
коже овце								
коже говеђе								
коже остале								
кокови								
перје								
јаја								597
прева, желудац								
сир, кајмак								
мед, восак								10
вуна, козина								
риба								100
остало								

Извозна трговина у тим двама годинама кретала се (види таблице на стр. 81, 82 и 83).

Ако дестинацију извоза коригујемо према раније изложеним подацима, онда се из ове табеле дају извући два веома важна закључка.

1. Група стока и сточни производи играла је у нашој извозној трговини много већу улогу у уговорном но у неговорном периоду. У уговорном периоду долази на ту групу скоро 50% (34·8 од 71. —) целокупног извоза, у неговорном једва 25% (24·6 од 98. —)

2. — Извоз ове групе у уговорном периоду показује велику једностраност како у погледу на удео појединих артикала, тако исто и у погледу на удео појединих земаља: на позиције „говеда“ и „дебеле свиње“ долази скоро половина, а на А. Угарску пијацу 95% целокупног извоза из ове групе. У неговорном периоду губи се овај предоминантан положај појединих артикала и тргова: цифри извоза говеди као најважнијој у овом периоду, приближују се јако цифре извоза меса, масти, кожа, јаја и т. д., чак је у појединим годинама цифра вредности извоза појединих од 4 побројана артикла надмашила цифру вредности извоза говеди (на пр. извоз свежег меса у 1908 год.). Исто тако изгубио се и предоминантан положај појединих пијаца.

Резултат пак ова два померања казује нам: да је Србија, у погледу на извоз стоке и сточних производа, у неговорном стању постала у много јачој мери независнија према иностранству, јер има већи број извозних артикала и већи број пијаца.

И з в о з ж и т а .

За владе другог трговинског уговора између Србије и А.-Угарске, Србија је, благодарећи проширеној одредби о пограничном промету, уживала при извозу у А.-Угарску нарочите повлашћене царинске ставове. Наше жито плаћало је при увозу у А.-Угарску следећу царину: пшеница и раж 1·50 кг. од 100 кгр., јечам и кукуруз 0·50, оvas 1·20.

Са прекидом уговорних односа овај повлашћен положај нашег жита при увозу у А.-Угарску отпао је, и на место ниских ставова одредбе о пограничном дошли су знатно виши ставови опште царинске тарифе. Према овој наше жито при увозу у А.-Угарску плаћало је: пшеница 7·50, оvas 6, раж 7, и јечам и кукуруз по 4 дин. — све од 100 кграма.

Разуме се само по себи, да је оволико повишење царинских ставова, и то код једнога артикла који има релативно малу вредност, а даје се при том, са релативно врло јевтиним трошком, транспортовати и на највеће даљине, — морало јако утицати на дотадашњи извоз жита. Детаљнија испитивања овога утицаја одложићемо за мало доцније, кад будемо говорили о трговини сваке поједине врсте жита; овде ћемо пак нагласити општа померања која важе за све врсте жита, као и узроке који су их изазвали.

I До 1905 године закључно наше је жито ишло готово искључиво на а.-угарску пијацу; количине извожене за друге европске пијаце посве су незнатне, у процентима оне се пењу једва до 5—10%. После 1905 год. наступа јако померање у овом погледу. Ово померање једначи се са одговарајућим померањем код извоза стокe и сточних производа, на име: на место А.-Угарске долазе

сада друге европске пијаце, у првом реду Белгија, Немачка, Румунија и Турска.

Узрок овом померању лежи у већ споменутом повећању царине при увозу у А.-Угарску с једне, и у ценама жита на европским продуктним берзама с друге стране: нижа царина а боља цена на другим пијацама одвела нас је са а.-угарске на те друге пијаце, — и само по изузетку, као што је на пр. био случај у 1909. год., кад је цена житу у А.-Угарској, услед омануле жетве, била врло висока, ми смо, и поред високих ставова опште царинске тарифе, извезли велику количину жита у А.-Угарску.

Пут којим наше жито долази на пијаце Западне Европе јесте *via* Браили и *via* Солун. По општем правилу, да је водени пут увек јевтинији од сувоземних путева, могло се очекивати, да ће пут *via* Браила бити у много јачој употреби од пута преко Солуна. И заиста, у првим трима годинама царинског рата, тако је и било: у тим годинама ишло је готово све преко Браиле. Али је у последњим двама годинама наступио мали преокрет, тако да данас велике количине нашега жита долазе на европске пијаце преко Солуна. Ова се појава има, по свој прилици, приписати ново-закљученом уговору о набавци соли. Док смо сѐ добијали из Румуније, румунске лађе, које су довозиле сѐ у Београд, примале су при повратку, по веома ниској цени (0.40 по тони) транспорт жита за Браилу; услед новог уговора о набавци соли транспорт се попео на 0.80 по тони, што је утицало на произвођаче у близини турске границе, да изаберу пут преко Солуна.

II. За време искључивог извоза за А.-Угарску, наше жито није било берзански артикал, и по цени стајало је увек са по неколико поена испод цене жита друге провениенце на продуктним берзама; после 1905 год. наше жито постаје берзански артикал и добија исту цену коју и жита осталих држава. Ово повећање вредности разно је за разне врсте жита: највеће је код пшенице а најмање код кукуруза — а креће се између 10 и 30% раније вредности.

Два су узрока која су изазвала ово повећање вредности: један стоји у директној вези са самим царинским ратом, има се дакле сматрати као његова последица, онај други је потпуно независан од тога, и стоји у вези с правцем трговинске политике у Западној Европи.

1. Наше је жито, у опште узев, врло доброг квалитета; и што је оно пре 1905 год. имало нижу цену но друга страна жита, то се има приписати примитивном начину трговине. Жито се раније извозило право с гумна, без тако рећи икаквог пречишћавања. Отуда долази, да је проценат уродице и песка био веома велики, често 20—30%, услед чега је наравно његова цена морала бити испод берзанске цене. Наши извозници нису се старали да извозе пречишћено жито, А.-Угарска примала је и ово непречишћено жито, јер нас је тиме држала привезане за своју пијацу, и са нашим житом, које је разуме се сама пречишћавала, лојачавала је рад своје млинарске индустрије.

Са наступањем царинског рата морало се престати са оваквим начином трговине. На новим пијацама, које су имале да замене досадашњу а-угарску пијацу, тражило се жито, које је смело имати само један мали проценат уродице. Цена која се плаћала за жито са великим процентом песка и уродице била је далеко испод берзанске цене доброга жита, те је, потпо: мognута расписом министра нар. привреде о трговини са храном, утицала на наше извознике, да извозе само добро пречишћено жито.

У истом смислу дејствовали су и транспортним трошковима, којима се сада почела поклањати много већа пажња но раније. Транспортни трошкови терете својом висином целокупан товар, без обзира на то, да ли је у њему већи или мањи проценат песка и уродице. На тај начин имало би се, да су транспортни трошкови за жито са 30% уродице готово за трећину скупљи но кад ове нема. Висина транспортних трошкова, о чему се раније слабо водило рачуна, почела је сада играти велику улогу, — а из разлога што су ти трошкови услед веће даљине сада били знатно већи — и код наших извозника појављује се тежња, да се отклоне бар они трошкови, који су падали на мртав баласт песка и урадице.

Да је у овом погледу учињен јак напредак казује нам статистика наше увозне трговине у одељку о увозу пољопривредних справа и алата. Тако на пример увезено је у 1909 год. пољопривредних справа и алата у вредности за 536.000 дин. а у 1903 год. свега за 228.000. Заслуга за ову појачану употребу пољопривредних справа и алата, од чега највећи део пада на вршалице и тријере, припада ван сваке сумње корисној акцији земљорадничких задруга.

2. — Независно од наступања нашег царинског рата са А.Угарском вредност жита на европским продуктивним берзама скочила је и услед преокрета у трговинској политици Западне Европе, а специјално Немачке.

Године 1905 и 1906 завршило се трајање трговинског уговора закључних у року од 1892/94 између свих важнијих европских држава. Ови уговори, познати у литератури под именом Капривијевих уговора, престављали су, према дотадашњем правцу у трговинској политици, мали преокрет од заштитне царине ка слободној трговини. У агитацији која је почела на неколико година пред истек Капривијевих уговора, представници заштитне царине однели су победу, и ново-закључени уговори довели су знатно појачане царине на све аграрне производе. Овим царинама отежан је довоз жита у индустријске државе Западне Европе, а једновремено са тим и као њихова последица појављује се и скакање цена житу према цени из ранијих година.

Но ако се овим изазвано повећање цена житу упореди са повећањем вредности нашег извоза, видеће се и на први поглед, да је за нас од много већег значаја био онај први моменат, што значи, да се повећање вредности нашег извоза има у претежној мери сматрати као последица наступелог царинског рата.

III. У последњим годинама уговорнога стања Србија је извозила просечно око 140,000.000 кграма разних врста жита у вредности до 20,000.000 дин.; према подацима пак из последње, 1910 године, Србија је извезла *rund* 300,000.000 кграма у вредности од скоро 40,000.000 динара.¹

Појачан извоз морао се појавити по сили онога закона који важи у међународној трговини: да се увезена роба плаћа извезеном робом. Ми смо на име раније видели, да је извоз групе „стока и сточни производи“ за време царинског рата подбацио према извозу из година уговорнога стања. Овај мањак имао се на неки начин попунити, и жито је било баш тај артикал, који је могао најзгодније послужити за попуњење дефицита: жито долази у ред ових артикала, које се продаје

¹ У целокупном збиру не опажа се појачана вредност жита стога, што је у 1910 био слаб извоз пшенице (свега 72,644.000) а врло јак извоз кукуруза (170,000.000), — чиме је разуме се просечна вредност целокупног извоза редуцирана.

свуда на продуктним берзама и које може да издржи и најдаља путовања.

Сем тога потребно је напоменути, да се продукција жита код нас за последњих неколико година знатно појачала, и да смо услед тога стављени у могућност, да избацимо на европске пијаце много веће количине жита, но што смо то могли раније. Појачана продукција дошла је с једне стране услед јачег стављана терена под културу жита; с друге стране пак она је последица интензивнијег земљорада. Ми немамо статистичких података, којима бисмо могли документовати ово тврђење; али оно је морало пасти у очи свима, који су пратили развитак нашег земљорада за ових неколико последњих година.

Да споменемо најзад, да је специјално код кукуруза, повећање извоза наступило и услед тога, што се сада услед умањеног извоза свиња, много мање кукуруза употребљује за гојење свиња. Тај мањак употребе јавља се као вишак у извозу.

Ради илустрације досадашњег излагања оних померања, које је изазвао царински рат код ове извозне групе, овде ће се дати две табеле (видети табеле 1 и 2 стр. 55). У табели 1 упоређена је количина и вредност извоза сваког појединог артикла из ове групе за 1905 год. с једне, и за пет година царинског рата с друге стране; у табели 2 упоређена је дестинација извоза истих артикала у 1905 са дестинацијом извоза у 1910 год.

После ових општинских напомена да пређемо на извоз сваког појединог артикла.

1. Пшеница.

Све до ове последње година представљала је пшеница најјачи извозни артикал из ове групе. Ње се извози 70—90.000.000 кграма у вредности 12—15.000.000 динара. У овој последњој пак години извоз кукуруза знатно је надмашио извоз пшенице.

Што се тиче количине извоза, ова је, наступањем царинског рата, остала потпуно непромењена, т. ј. ова се количина мења из године у годину, што стоји у вези с плодношћу године с једне, и са ценама на европским пијацама с друге стране, — али се не може казати, да је царински рат изазвао било повећање било опет умањене извоза. Изузетак од овога чини 1909 год., кад је извоз знатно надмашио извоз свих ранијих година према максимуму из ранијих година од 93 милиона кграма и 16.700.000 дин. извоз у 1909 години изнео је 144 милиона кграма

Таблица I.

	ПШЕНИЦА		Р А Ж		Ј Е Ч А М		О В А С		КУКУРУЗ	
	колич. ¹	вредн. ²	колич.	вредн.	колич.	вредн.	колич.	вредн.	колич.	вредн.
1905	93.147	12.999	4.363	448	17.589	1.847	5.130	607	20.476	1.934
1906	91.591	11.354	9.802	1.066	38.124	3.848	14.508	1.645	44.590	4.255
1907	54.227	10.303	3.192	498	31.026	4.041	8.535	1.112	102.783	11.820
1908	90.343	16.768	4.550	752	30.919	4.234	1.592	190	48.996	5.819
1909	144.139	29.180	6.893	991	61.250	7.501	8.656	927	95.155	12.647
1910	72.644	12.481	5.646	682	30.605	3.298	9.625	1.034	169.970	21.405

Таблица II.

	Свега		А-Угарска		Велгија		Бугарска		Румунија		Немачка		Турска		Остале земље	
	1905	1910	1905	1910	1905	1910	1905	1910	1905	1910	1905	1910	1905	1910	1905	1910
пшеница	93.147	72.644	84.977	4.709	1.480	35.685	1.150	1.102	4.442	4.176	—	13.549	1.098	13.423	—	—
раж	4.363	5.646	550	2.696	919	—	593	85	2.096	355	—	1.119	205	1.391	—	—
јечам	17.587	30.605	17.578	1.446	—	—	—	770	—	1	—	13.206	9	15.182	—	—
овас	5.130	9.625	4.885	1.038	—	2.031	245	2.047	—	1.143	—	1.584	—	1.752	—	30
кукуруз	20.476	169.970	20.457	3.812	—	64.570	—	14.519	—	19.505	19	42.459	—	21.860	—	3.145

¹ Означена количина у обема табелама је у тонама.

² Означена вредност у целим хиљадама.

у вредности од 29 милиона динара. — Ово повећање има се приписати доброј жетви код нас с једне, и високим ценама на тржиштима Западне Европе с једне стране.

Но ако се има на уму оно што смо раније говорили о начину трговине, онда се сме тврдити, да је, и поред једнаке количине извоза према статистици спољашње трговине, ипак извоз у годинама царинског рата већи од извоза из ранијих година. Казали смо, на име, да је извоз ранијих година садржавао 20—30% песка и уродице, док је проценат исте у садашњем извозу свега 5—10% — разлика дакле овога процента преставља вишак садашњег над ранијим извозом.

Ово тврђење доказује нам друга колона табеле I, где је изнета вредност извоза. Док се вредност пшенице у ранијим годинама кретала између 10 и 12 дин. по товару, сада износи 18 и 19 дин. по товару — дакле преко 30% повећања. Тако на пр. ако се упореди извоз из 1905 са извозом из 1908 године, онда ће се видети, да готово једнакој количини извози (93 : 90) одговарају неједнаке вредности (13 : 16.768).

Код дестинације извоза извршено је веома осетно померање у годинама царинског рата. Док је у уговорном периоду 90—95% ишло на а.-угарску пијацу, а само 5—10% на све остале пијаце: Румунију, Белгију, Турску и Бугарску, — дотле се у времену царинског рата а.-угарска пијаца готово изгубила, а на њено место дошле су: Белгија, Немачка, Турска, Румунија и Бугарска. Најјачи део заузима сада Белгија и Немачка, и то у једном турнусу: — једне године једна, друге године опет друга; али је и удео осталих побројаних држава прилично велики. Изузетно у 1909 години појавио се понова врло велики удео А.-Угарске (84 : 144 — дакле више од 50%), али је одмах у идућој години спао на незнатну цифру од 4.709.000 кг.

Кад се садашња дестинација упореди са дестинацијом из ранијих година, онда се дају констатовати две битне разлике:

1. — До 1905 год. закључно извоз иде, може се казати, на само једну једину пијацу, на А.-Угарску, која прима 90—95%, — удео свих осталих држава губи се према количини извоза, који иде на ову једну пијацу. После 1905 год. изгубио се овај преобладајући значај једне пијаце. Белгија или Немачка (и у 1909 год. А.-Угарска), као најјачи купци новог периода, не узму готово никад, сваки за се, врше од 50%, а оба скупа једва 70%. Онај остатак, овде знатно већи него тамо, распо-

ређује се на остала потрошачка тржишта. Једна дакле пијаца замењена је са неколико пијаца.

2. — Извоз у годинама уговорнога периода показује и у том погледу једну монотону једнообразност, што је удео сваке потрошачке области остајао из године у годину по готову непромењен: А.-Угарска долазила је из године у годину на прво место, са веома незнатним варирањем процента свога учешћа, између 90 и 95%; у великом растојању после ове долазиле су, увек по истом реду, Румунија са 5—7%, Белгија, Турска и Бугарска — све скупа са 3—5%.

У годинама царинског рата ова се монотонија мења: учешће појединих држава из године у годину променљиво је. Тако на пр. у првој години царинског рата, на име у 1906, долази на прво место Белгија, са нешто више од 40% целокупног извоза; за овом долазе по реду: Немачка са 25%, Турска са 12%, Румунија са 11% и т. д. Већ у идућој 1907 години улоге се мењају: сада долази Немачка на прво место, са нешто јаче од 50% целог извоза; за њом долазе по реду Белгија, сад она са 25%, Бугарска и А.-Угарска свака са по 5%, Турска са 2% и т. д. Између учешћа појединих држава постоји дакле један сталан турнус, и то како код два најјача потрошачка тржишта, Белгије и Немачке, тако и код оних мање важних, Турске, Румуније, Бугарске и А.-Угарске.

И једна и друга карактерна црта садашње дестинације своди се на један и исти узрок, о коме је већ раније било говора. Наша пшеница постала је берзански артикал, и као такав управља се према флукуацији цена, водећи наравно рачуна и о транспортним трошковима, о висини царинских ставова, и т. д. Узимајући све ове моменте у калкулацију, наш трговац ишао је на ону пијацу, која му је, у даном моменту, нудила најбољу цену. И како је ова на појединим берзама из године у годину променљива, то се и удео појединих потрошачких пијаца у нашем извозу из године у године мењао.

На завршетку потребно је учинити једну малу напомену односно дестинације. Као и свуда и овде се не сме поклонити потпуно поверење статистичким подацима. Морала би се извршити мала коректура, при чему би се нашло: а) да је у извозу за Румунију и А. Угарску из година пре 1906 садржан и извештај проценат извоза за Белгију и Немачку, с напоменом, да је и један и други проценат мали; б) да је у извозу за Руму-

нију и Турску из година царинског рата садржан извештај проценат извоза такође за Белгију и Немачку. Немамо података за тачно утврђење овога процента, али он није већ тако мали као онај под а). Наше жито долази у Галац и Браилу, овде се пречишћава у тамошњим елеваторима, па се онда, као румунско жито, извози за Белгију. Што се пак тиче извоза за Турску, сигурно је да знатан део иде за Немачку, благодарећи споразуму између оријенталних железница с једне, и немачких железница и паробродских друштава с друге стране, на основу кога ове последње дају извесне рефакције увозу из Турске.

2. Јечам.

Извоз јечма показује далеко већа померања по извоз пшенице како у погледу на количину, тако и у погледу на дестинацију.

До 1905 године закључно извозило се просечно по 12 милиона кграма годишње, што је представљало вредност од 1,200.000 динара. После 1905 год. извоз се знатно појачао: он се просечно триплирао, а у појединим годинама, као што је на пр. 1909 год., повећање је још и веће. Када се пак има на уму, да је проценат песка и уродице у садашњем извозу мањи по што је био случај ранијих година, онда се долази до закључка, да је повећање извоза нешто веће по што нам га статистика представља.

Упоредо са повећањем количине расла је и вредност извоза; али се поред овог апсолутног јавља још и релативно повећање вредности, као последица више цене. У времену уговорнога периода просечна цена јечму била је 10 динара по товару; после 1905 цена јечму попела се на 13 динара. Отуда и имамо да је процентуално повећање вредности извоза знатно веће од процентуалног повећања количине. Тако на пр. био је извоз у 1905 год. 17.6 милиона кгр. са вредношћу од 1.8 мил. динара; док је у 1908 год. количини извоза од 31. мил. кграма одговарала вредност од 4.2 милиона динара.

Код дестинације среће нас иста појава која и код пшенице, само што је то померање овде још интензивније. У годинама уговорнога периода ишао је цео извоз у А.-Угарску; учешће других држава (Румуније, Турске и Бугарске) било је толико незнатно, да се сасвим комотно могло занемарити. После 1905

године А.-Угарска се потпуно изгубила — свега је у 1906 год. дошло 10% и на њене пијаце, — на место ње дошле су Немачка и Белгија, а у другом реду Турска, Бугарска и Румунија.

Немачка и Белгија учествују готово једнаким процентима у нашем извозу: на сваку од њих долази 35—40%. После ових двеју долази још једино Турска са нешто јачим учешћем; док је удео Бугарске и Румуније посве незнатан.

У погледу на сам ред учешћа наилазимо на исту појаву као и код извоза пшенице, на име: удео појединих држава, нарочито оне три на првом месту споменуте, мења се из године у годину.

Врло је вероватно, ма да се за то нема статистичких података, да је и овде код дестинације потребно учинити омање исправке: један део извоза за Турску, а може бити и један део извоза за Белгију, — имаће се сматрати као транзит за те две земље, а као извоз за Немачку.

3. Овас и раж.

По своме значају извоз ова два артикла далеко изостаје иза извоза прва два артикла; стога су и померања која су овде услед царинског рата наступила, од много мање практичне вредности.

С друге стране пак потребно је напоменути, да ова два артикла, а нарочито раж, вису ни раније била у оној мери упућена на а.-угарску пијацу, као што је то код пшенице и јечма био случај, — што опет значи, да царински рат није могао овде изазвати сувише јака померања у погледу на дестинацију.

Количина извоза врло се мало појачала. У овом погледу чини изузетак 1906 год., у којој се извоз и једног и другог артикла дуплирао према извозу из ранијих година; али већ у 1907, а тако исто и у свима потоњим годинама, извоз је опао према извозу из 1906 год., и задржао се на једној мери, која је нешто мало већа од количине извоза из година уговорнога стања.

На против и овде се повећала вредност извоза, благодарећи вишим ценама. Док се раније цена кретала између 8—12:

дин. по товару, зада се она попела на 13—15, што је имало за последицу повећавање вредности целокупног извоза.

Дестинација извоза измењена је и овде у истом правцу у колико је у питању извоз овса: у место а.-угарске, на коју је раније долазило $\frac{5}{6}$ целокупног извоза, дошле су у неуговорном стању: Бугарска, Румунија, Немачка и Турска, и то готово у подједнаким количинама. Што се пак тиче ражи, она се, као што смо то већ споменули, и раније слабо извозила за А.-Угарску, те услед тога није било никаквог померања у погледу дестинације. Чак се у последњој години даје констатовати супротно померање, јер је те године готово половина извоза отишло за А.-Угарску, што се има приписати великим ценама услед омануме жетве.

4. К у к у р у з.

Све до краја прошлога века, до 1899 године, Србија је извозила врло мало кукуруза: по количини и вредности извоз овога артикала изостајао је не само иза извоза пшенице, већ и иза извоза јечма. После овога времена извоз кукуруза почео је стално напредовати, тако да је убрзо надмашно извоз јечма. Другу етапу у овом напредовању представља почетак царинског рата. Са наступањем овога извоз кукуруза нагло се повећао, и почео се борити о првенство са извозом пшенице. У 1907 год. јавља се у нашој статистици спољашње трговине први пут вредност извеженог кукуруза за 1.5 милиона дин. већа од вредности извежене пшенице; и после малог падања у двама потоњим годинама долази 1910 год. са скоро два пута већом вредношћу извеженог кукуруза од вредности извоза пшенице.

Ми смо већ имали прилике да нагласимо, да је на повећање извоза код овога артикла, поред оних заједничких узрока који су изазвали повећање извоза код свих артикала из ове групе, — утицала још и та околност, што је после 1905 год. одгајивање свиња било у мањим размерама но раније, те је већа количина кукуруза била слободна за извоз.

Што се тиче вредности извоза, овде се даје констатовати само апсолутно повећање, т. ј. сразмерно повећањем извозу. Релативно повећање цене по јединици тежине, овде је минимално вредност кукуруза скочила је од 10 на 11 и 12 дин. Ово је са

свим разумљиво. Кукуруз није могао имати ни у ранијим годинама онако велики проценат песка и уродице, те је повећање цена, које је овим узроком изазвано код осталих врста жита, овде отпало, и остало је само оно повећање, које је дошло услед повећања цене на светским тржиштима.

Дестинација извоза показује пак иста померања: А.-Угарска, пређе најглавнија и готово једина пијаца, сада учествује врло малим процентом у нашем извозу, који сада иде поглавито у Белгију и Немачку. Поред ове две доста је велики удео, као што се то види из табеле II, и Бугарске, Турске и Румуније.

Статистика наше спољашње трговине казује нам, да је померање у погледу дестинације наступило не у првој, већ у другој години царинског рата, док је код свих осталих артикала из ове групе, то померање већ у првој години наступио.

Ова, на први поглед мало чудновата појава, даје се објаснити нарочитом природом трговине са овим артиклом. Кукуруз долази у ред оних артикала, чија се жетва из једне године продаје тек у идућој години. Жетва кукуруза из 1905 год. продата је у првој половини 1906 год., — дакле у време кад је граница према А.-Угарској била отворена. Услед овога није се ни појавило померање код дестинације у 1906, већ тек у 1907 год., кад је продавана жетва из 1906 год.

Ако резумирамо досадашње излагање доћи ћемо до ова три, за нас веома важна закључка:

1. — Царински рат имао је за последицу појачање извоза код свих артикала из ове групе.

2. — Вредност извоза повећала се не само апсолутно но и релативно: ово релативно повећање креће се између 10 и 30%.

3. — Код дестинације извоза наступа померање на штету А.-Угарске а на корист других европских пијаца. Сем тога: искључиво једна пијаца, или предоминантан положај једне пијаце, губи се, и на место тога долази подела на неколико пијаца.

Да ми имамо пуно разлога да с овим померањима будемо задовољни, не подлежи ни најмањој сумњи.

Према ново закљученом уговору са А.-Угарском Србија ће имати од сада да плаћа следеће царинске ставове: за пшеницу 6·30, за раж 5·80, за јечам 2·80, за овас 4·80, за кукуруз 2·80. Као што се из овога види, уговорни царински ставови врло су мало редуцирани према до сада примењиваним ставовима опште царинске тарифе, из чега се сме изводити закључак, да нови уговор неће много изменити досадашњи правац наше извозне трговине са артиклима из ове групе.

Д. Воће.

После жита и стоке воће са пекмезом је наш најважнији извозни артикал. Према подацима из наше трговинске статистике Србија извози годишње просечно по 70,000.000 кгр. које свежег које сушеног воћа у вредности од 12—15,000.000 дин., и око 15,000.000 кгр. пекмеза у вредности од 3—4,000.000 динара.

Највећи део овога извоза ишао је, са резервом коју ћемо мало час навести, на а.-угарску пијацу; и стога је се могло очекивати, да ће затварање а.-угарске границе изазвати осетних померања како у погледу на количину, тако и с погледом на дестинацију и квалитет извоза.

Ова су померања *de facto* и наступила, али само делимично и у много мањој мери, но што се то могло очекивати.

Кад будемо говорили о извозу појединих артикала из ове групе, ми ћемо детаљније изложити померање у извозу сваког појединог артикла, као и узроке који су та померања изазвали, односно узроке, који су спречавали наступање тих померања, — овде ћемо се пак задовољити да анонсирамо карактеристику тих померања за целу групу.

1. — Затварање а.-угарске границе није имало никаква дејства на количину извоза. Овим се не мисли казати да је количина извоза у годинама царинског рата остала потпуно непромењена према извозу из ранијих година. На против, количина извоза за пет последњих година знатно је већа од количине извоза из ранијих година; али, ако се то повећање изближе посматра, приметитиће се двоје: а) да је постепено повећање извоза једна редовна појава за читав низ ранијих година пре царинског рата; и б) да осетно повећање извоза наступа на читаве две године пре царинског рата, на име 1904. год. Из ова два факта

сме се дакле тврдити: да је повећан извоз у годинама царинског рата потпуно независан од затварања а.-угарске границе, и да се он има приписати нормалном појачању продукције, што је редовна појава код свих артикала, за чију су продукцију повољни услови.

2. — Затварање а.-угарске границе изазвало је осетно померање код дестинације извоза. Ово померање извршено је у истом правцу као и одговарајућа померања код извоза стоке и жита, на име: свуда је а.-угарска пијаца замењена другим европским пијацама. Потребно је пак напоменути, да јачина овога померања није свуда иста: оно је врло велико код извоза сувих шљива и пекмеца, на против једва осетно код извоза свежег воћа.

3. — Квалитет извозних артикала осетно се поправио према квалитету из ранијих година; али се поправљање квалитета има приписати само једним, и то мањим делом, дејству царинског рата, оним другим, већим делом ова поправка квалитета последица је онога општег развитка, који се осећа у свима гранама нашег привредног живота.

Суве шљиве и пекмез.

1. Према подацима из статистике наше спољашње трговине Србија је извезла сувих шљива

	у периоду 1892/909	просечно годишње по	28.800 тн.
" "	904	" "	" 40.502 "
" "	905	" "	" 37.616 "
" "	906	" "	" 48.270 "
" "	907	" "	" 42.648 "
" "	908	" "	" 49.042 "
" "	909	" "	" 9.330 "
" "	910	" "	" 23.900 "

Наведене цифре казују нам двоје:

а. — Да је количина извоза у периоду од 1904—1910 знатно већа од количине извоза у претходном периоду од 10 година. Повећање износи нешто више од 25% (36 : 28), а било би несумњиво и знатно веће, да у двема последњим годинама нисмо имали по све рђаву бербу. Само пак повећање, као што је већ раније наглашено, има се сматрати као нормална појава код извоза једног артикла, за чију се продукцију код нас налазе веома повољни услови.

б. — Повећање извоза, као што се из горњих цифара види, почиње на читаве две године пре царинског рата што значи, да царински рат, сам по себи, није изазвао ни повећање ни умањење извоза. Ово је, у осталом са свим и разумљиво. Сува шљива долази у ред оних артикала, који нису ни у колико везани за једну пијацу. Сува шљива је берзански артикал, продаје се дакле на свима пијацама, док опет с друге стране може да издржи, са релативно малим трошком, и далека путовања. Са оваквим особинама наша је шљива, кад јој је отежан приступ на а.-угарску пијацу, отишла без велике муке на друге европске пијаце.

С друге стране опет сува шљива била је непогодна да у нашем трговинском билансу компензира онај мањак, који се појавио код извоза стоке. Извоз једног артикла условљен је његовом продукцијом у земљи, и како се ова није могла нагло и одмах повећати — од сађења до ношења плода потребно је неколико година — то се и повећање производње, у колико је царински рат утицао на развитак ове привредне гране, има појавити тек доцније.

II. Што се тиче дестинације извоза, овде се даје посматрати оно исто померање које и код извоза стоке и жита. До 1905 год. закључно извоз сувих шљива био је упућен готово искључиво на а.-угарску и немачку пијацу, наравно у врло неједнаким процентима, док је извоз на остале пијаце: бугарску, турску, белгијску и т. д. био по све везнатан. А.-Угарска је примала, према појединим годинама, 70—90% целокупног извоза, Немачка 8—25%, а све остале државе 2—5%.

У периоду после 1905 године остају А.-Угарска и Немачка такође најглавнији потрошачи наших сувих шљива, али са јако промењеним учешћем. А.-Угарска је од својих 70—90% пала на једва 10%, док се учешће Немачке јако повећало, тако да на њу долази сада више од половине целокупног извоза. Исто тако појачало се и учешће осталих држава Енглеске, Белгије и Русије, које, према појединим годинама, узимају до 30%.

III. Било би по све погрешно, ако би се, упоређењем количине са вредношћу, хтео изводити закључак о померању код квалитета. Познат је на име факат, да цена шљивама зависи не само од квалитета, већ, и то у још јакој мери, од годишње бербе, тако да цена једном и истом квалитету из године у годину јако варира. У место дакле да изводимо закључке из вредности извоза, ми ћемо овде само констатовати појаву, познату свима

који су у ма ком виду ангажовани у шљиварској индустрији и трговини, на име, да се квалитет сувих шљива знатно поправио. Ова поправка ишла је у два правца: а) побољшање квалитета при самој производњи, односно при сушењу. У овом правцу дејствовали су средњи и окружни економи заједно са пољопривредним одељењем Министарства Нар. Привреде; и б) побољшање квалитета оног дела производње, који је одређен за извоз. У овом правцу радиле су тржишне комисије, постављене од трговинског одељења истог министарства, које су, према прописаним правилима, дозвољавале извоз само оним шљивама, које су биле доброг квалитета. У овом погледу учињен је знатан напредак нарочито у последњој години, пошто су правила о трговини са сувим шљивама измењена према захтевима немачких увозника, израженим на конференцији одржатој пре кратког времена овде у Београду.

Исти моменти који су дејствовали на извоз сувих шљива, јављају се и код извоза пекмеца, отуд и имамо, да се овде извршена померања једначе тамо посматраним померањима.

Тако, на пр. количина извоза, која се сада извози, већа је од количине ранијег извоза; али се ово повећање има приписати не наступању царинског рата, већ нормалном развоју производње. У деценијуму 1893/903 Србија је извозила просечно годишње по 7.5 мил. кгр., сада се извози годишње до 15 милиона кграма. Исто тако поправио се и квалитет извоза, благодарем утицају средњих и окружних економиа и правилима о трговини са пекмезом.

И овде је нај-јаче померање код дестинације. Док је у годинама уговорнога стања цео извоз био упућен на а.-угарску и немачку пијацу, од чега је 95% долазило на прву а само 5% на другу пијацу; сада се учешће ових двају замаља знатно изменило, и оне партиципирају с подједнаким деловима у нашем извозу. Мора се пак поменути, да се поред ове две јављају и друге земље као потрошачи нашег пекмеца. Овде се истиче нарочито Русија, која је у 1907 год. примила преко 2¹/₂ милиона.

У погледу на дестинацију ранијег извоза потребно је учинити једну малу корекцију. Врло је вероватно, да је један део од извоза, означеног у вашој статистици као увоз за А.-Угарску, у самој ствари транзит за А.-Угарску а увоз за Немачку или Русију, које су примале ове артикле са босанском етикетом. Ови случајеви нису били ретки, али је немогуће утврдити, колики је део нашег извоза ишао на тај начин у друге земље.

Остало Воће.

Кад се имају на уму наши несбично повољни услови за одгајивање воћа, онда нас збиља мора непријатно изненадити појава, да извоз свежег воћа игра тако незнатну улогу у нашој спољашњој трговини. У активи нашег трговинског биланса ова позиција једва се пење до 1.¹/₂ динара.

Узрок овоме лежи у начину одгајивања с једне, а у начину брања и паковања у вези с неугодним транспортом с друге стране,

Воћка се сматра као природин дар, који се добија готово без садејства човечијег рада, који је овде ограничен на сађење односно на калемљење и на прикупљање плодова. Као последицу овога имамо две, по трговину незгодне појаве: 1) велику разноврсност; и 2) преовлађивање летњег и рано-јесењег над позно-јесењим и зимским воћем. И једна и друга околност шточе јако трговини, која тражи једнообразно воће, које се даје и преко зиме добро очувати.

Још веће тешкоће трговини са овим артиклом доприноси оскудица у транспортним средствима и оскудица у довољној пажњи при брању и паковању, а од овога зависи, у каквом ће стању стићи воће на потрошачке пијаци. Брање и паковање било је све до скоро веома примитивно; и тек у последње време осећа се знатно побољшање у овом погледу.

Затварање а.-угарске границе није имало никаквог утицаја на извоз свежег воћа. Количина извоза нешто мало појачала се, а тако исто осећа се извесно побољшање и у квалитету; али се и једно и друго померање има узети као природна последица јаче продукције, и сме се поуздано тврдити, да би она наступила, и да није било затварања границе.

Карактеристично је пак, да је извоз воћа за време царинског рата задржао своју стару дестинацију, то јест и сада као и раније, највећи део иде на а.-угарску пијаци. Ова на први поглед мало чудновата појава даје се врло лако објаснити, кад се упореде ставови а.-угарске опште царинске тарифе са ставовима раније уговорне тарифе. Упоређењем тих царинских ставова долази се до сазнања, да је царински рат донео посве малу разлику у висини царинских стопа, и онда је сасвим разумљиво, што та незнатна разлика није могла изменити дотадашњи правац извоза.

Према статистичким подацима Србија извози годишње нешто јаче од 20,000.000 кграма свежег воћа, у вредности 1·5 до 2,000.000 дина.¹ Највећи део овога извоза пада на шљиве и јабуке, од прилике 3/4 целокупног извоза; после ових долазе крушке, и најзад ораси са осталим воћем.

Најјаче учешће у извозу узима увек А.-Угарска, на коју долази 80—90% процента. Изузетак у овом погледу чини 1907 год., када је само 50% дошло на а.-угарску, а она друга половина на немачку пијацу. После А.-Угарске долази Немачка, на коју пада готово цео остатак; Бугарска, Турска и Румунија узимају само спорадично учешћа у пограничном промету.

До пре 3—4 године у Србији су постојали само шљиварски воћњаци, док је остало воће: крушке, јабуке и т. д., — било растурено било по шљиварима, било по баштама, виноградима њивама, ливадама и т. д. У последње време учињен је знатан напредак у овом погледу. Тако на пр. ако човек прође чачански, руднички и ужички округ, он ће наићи на младе воћњаке с крушкама и јабукама, и то, што је веома важно, са позне-јесењим и зимским воћем, дакле са воћем погодним за трговину. Овај напредак има се приписати раду средњих и окружних економа, а по свој прилици и рђавој берби шљива за последње 2—3 године. Кад ови млади воћњаци буду стигли за бербу, и када се буде поклонила већа пажња браћу и паковању, онда ће се извоз воћа јако повећати; и нема сумње да ће у најскоријој будућности извоз свежег воћа представљати сасвим друкчију слику у нашој спољашњој трговини.

Наступање царинског рата, као што смо видели, имало је врло незнатан утицај на извоз артикала из ове групе, из разлога, што је разлика између ставова опште царинске и раније тарифе била незнатна. Исто тако остала је мала разлика између садашњих уговорних ставова и ставова опште царинске тарифе, што значи, да ће ново уговорно стање изазвати мало померање са своје стране и то само у погледу на суве шљиве и пекмез, а не и за свеже воће.

¹) Количина као и вредност извоза јако варпају из године у годину с обзиром на бербу с једне, и на цене на страним пијацама с друге стране.

Е. Остали извозни артикли.

У уговорном периоду који је претходио царинском рату, дакле све до 1905 год. закључно, Србија је извозила две групе, артикала.

Прва група, у коју долази: жито, воће и стока и сточни производи, — обухвата артикле, који су ишли готово искључиво на а.угарску пијацу. Ова је група далеко значајнија од друге групе, јер на њу долази 90—95% целокупног извоза.

Друга група обухвата артикле, који су ишли у суседне балканске државе, Бугарску и Турску. Од важнијих артикла из ове групе треба споменути брашно и конопљу односно њене израђевине. Процент који долази на ову групу, креће се од 3-7%.

Са наступањем царинског рата појављује се у нашој спољашњој трговини једна трећа група артикала, која из године у годину стално напредује. Међу артиклима ове групе највидније место заузимају руде и метали, а после њих долазе по реду: шумарски производи, варива, фосили, остаци при преради индустрије пољопривредних грана, пића, и т. д.. Артикли из ове групе иду поглавито на пијаце Западне Европе, а руде и метали поглавито у Америку,

Према оваквом саставу наше спољашње трговине јасно је, да је се дејство царинског рата морало најјаче осетити код артикала из прве групе, дакле код оних артикала, којима је приступ на дотадашњу пијацу био или потпуно забрањен или јако отежан. Што се тиче артикала из друге две групе, њихов извоз остао је потпуно недирнут наступањем царинског рата; о дејству царинског рата може се овде говорити само у толико, што је, благодарећи раније споменутом закону у међународној трговини, по коме се наступели дефицит код извоза једног артикла има да надокнади суфицитом код извоза других артикала, — услед умањеног извоза групе „стока и сточни про-

изводи“, морао је доћи појачан извоз артикала из других група, у колико је наравно земаљска продукција то дозвољавала.

С обзиром на ово незнатно дејство царинског рата, ми се овде можемо задовољити и са краћим излагањем.

1. Млинарски производи :

Као извозни артикал јавља се брашно, и то искључиво пшенично, тек од 1900 год. — извоз који је пре тога постојао толико је незнатан, да се може потпуно занемарити.

Као што је то случај код свих нових извозних артикала, темпо повећавања извоза у првим годинама био је врло велики. Тако на пример док је извоз у 1900 год. износио 147.039 кграма у вредности од 33.098 дин., поео се извоз после пет година, у 1905 год. на 1,937.590 кграма у вредности од 331.783 дин.

Са наступањем царинског рата извоз брашна продужује стално повећавати се, тако да нам последња, 1910 год. даје цифру извоза од 10,118.844 кграма у вредности од 2,494.372 динара. Нема сумње да се ово повећање има сматрати, бар једним, делом, као последица самога царинског рата, т. ј. као резултат оне тежње: да се мањак код извоза стокe надокнади вишком код извоза брашна, — али ми немамо могућности да утврдимо, који се проценат овога повећања има приписати царинском рату, а који опет оном нормалном прираштају овога, иначе новог извозног артикла. Овај је проценат у толико теже одредити, што је извоз овога артикла тако рећи још у своме зачетку.

Вредност извоза порасла је и апсолутно и релативно. Док је просечна вредност у 1905 години износила 17 дин. од 100 кграма, износи вредност у 1910 год. 24 дин. од 100 кграма. Ова повећана вредност последица је бољег квалитета услед развитка наше млинарске индустрије.

Као што смо већ напоменули, дестинација извоза није се ни у колико изменила: како пре тако и за време царинског рата цео наш извоз иде на турску пијацу. Потрошачка места су северни део Европске Турске (Скопље, Приштина, Нови Пазар и т. д.), мада овда — онда, приспу транспорти нашег брашна и до Солуна.

По квалитету наше брашно је далеко боље и од домаћег

турског, и од онога које се увози из Бугарске; на против још увек талијанско брашно стоји по цени за 2—3 поена над нашим.

Поред брашна Србија извози доста велику количину мекиња. Тако на пр. извезено је у 1907 години нешто јаче од 8,000.000 кграма у вредности од преко милион динара. Мекиње су и за време царинског рата, а наравно и пре тога, ишле готово искључиво на а.-угарску пијацу, из разлога, што је царински став опште царинске тарифе остао непромењен према ранијим уговорном ставу.

2. Конопља и израде од ње.

Све до 1905 год. закључно Србија је извозила од прилике до једног милиона кграма конопље у повесму у вредности до 850.000 дин., и исто толико кграма ужарије, у вредности од 1,200.000 динара. После 1905. год. извоз ужарије остао је непромењен, чак је нешто и опао, док се извез конопље прилично појачао. Тако на пример извезено је у 1910 год. 1,326 819 кграма конопље, у вредности од 778.826 дин., а само 870.945 кграма ужарије, у вредности од 859.877 динара.

Једновременост овога померања са наступањем царинског рата могла би изазвати веровање, да у овоме лежи узрок тој појави; али, ако пропратимо дестинацију извоза, видећемо да би ово веровање било неосновано, и да узрок лежи у другом чему. Конопља у повесму ишла је, до 1905 год. поглавито у А.-Угарску; ужарије у Турску и Бугарску, и то готово у подједнаким количинама. После 1905 год. иде кудеља у повесму у А.-Угарску и Бугарску, и то у потпуно једнаким количинама, док извоз ужарије за Бугарску пада веома нагло. Ради илустрације овога навешћемо цифре извоза из 1905 и 1909 год..

	конопља			ужарија		
	свега	А.-Угар.	Бугар.	свега	Бугар.	Турска
1905 ¹	1,291.679 кг.	1.224.082 кг.	25.604	1,135.906	572.137	556.531
1909	1.111.348 „	476.372 „	481.077	809.095	189.428	603.343

Узрок овоме лежи у новој бугарској царинској тарифи, од 1906 године. Док је ужарија до 1905 године плаћала при увозу само 5. дин. од 100 кграма, по тарифи од 1906 год. ужарија плаћа 45, 55 и 120 дин., према квалитету. Под заштитом ових

¹ Година 1905 била је јаче но просечно богата извозом ова два артикла.

високих царинских ставова увоз ужарије у Бугарску јако је отежан. У исто време пак, што је у осталом било природно и и очекивати, ова заштита утицала ја повољно на развитак ужарске индустрије у Бугарској. Тако на пр. док је пре ступања у живот нове тарифе постојала у Бугарској свега једна фабрика за прераду конопље, после увођења тетарифе оснива се неколико нових фабрика. И како је домаћа производња кудеље недовољна да да сировина за све ове фабрике, то се морала конопља увозити са стране, и услед тога је повећан извоз кудеље из Србије.

Поред овога нова бугарска царинска тарифа имала је и ту последицу, да изазове извоз и радне снаге из Србије; а нису ретки случајеви, да је по неки наш индустријалац преместио своју делатност из Србије на бугарску територију.

Према оваквом стању ствари Србија би могла предузети један од ова два пута: 1) да путем других уступака добије од Бугарске спуштање царинских ставова на израђевине од конопље; и 2) да покуша извозити ужарију на друге пијаце: грчку и турску. Турску пијацу ми имамо за све грубље врсте ужарије; за финије израде још увек не можемо конкурисати талијанској роби. Ово исто важи и за Грчку, која увози велике количине финијих израђевина из Италије.

3. Шумарски Производи.

И ако није потпуно тачно доскорашње веровање, да је Србија веома богата са шумом, ипак је тачно, да су све наше шуме потпуно зреле за експлоатацију, и да би, с обзиром на ту околност, а под предпоставком интензивне експлоатације шума, Србија могла не само подмирити све своје потребе, већ и знатне количине извозити у иностранство. На жалост, као што знамо, ова претпоставка не стоји: благодарећи рђавим са обраћајним средствима код нас је врло мало комплекса узето у експлоатацију, и због тога је Србија, у место да извози, јак увозник како дрвета за грађу, тако, и то у много јачој мери, и свих финијих израђевина од дрвета.

Извоз дрвета, према подацима наше трговинске статистике, достиже вредност од милион и по динара; а цео је извоз упућен на суседне пијаце: Турску, А.-Угарску и Бугарску, готово у подједнаким количинама.

Нове железничке пруге у изради и пројекту имаће несумњиво за последицу јачу експлоатацију наших шума, што ће опет са своје стране знатно изменити нашу спољашњу трговину за ове врсте артикала.

4. Руде и Метали.

И ако се и ранијих година појављивао у нашој спољашњој трговини извоз руда и метала, ипак се може говорити о извозу ових артикала само за последње 3—4 године, јер је извоз ранијих година био по све незнатан. Од пре 3—4 године пак па на овамо извоз руда показује стално и јако напредовање; и судећи према годишњој производњи с једне а потрошњи у земљи с друге стране, сме се са сигурношћу очекивати, да ће се извоз још за дужи низ година стално повећавати, тако да ће, у недалекој будућности, извоз руда и метала играти веома видну улогу у нашој спољашњој трговини.

Према статистичким подацима из 1909 године Србија је извозила руда и метала у вредности од 7,300.000 дин.. Највећи, управо лавовски део пада на бакар, како у руди (1,667.000 дин.), тако и у металу (4,830.178 дин.). Поред бакра извози се, до душе у врло малим количинама, олово и пирит. Пирит се извози у руди, а олово у металу. На ова два последња доћи ће годишње до 700.000 дин..

Олово и пирит иду поглавито на а.-угарску пијацу; бакар у Француску и Америку, и то, бакарна руда много више у Француску, а бакар у металу у Америку.

Царински рат био је овде без икаква утицаја, како на количину тако и на правац извоза; а тако исто и прекид царинског рата неће изазвати никаквих померања у досадашњем извозу.

У досадашњем излагању прешли смо најважније извозне артикле, и обележили смо она померања, која је изазвао наступели царински рат између Србије и А.-Угарске. Поред ових јавља се још један мали број других извозних артикала, али је овај извоз у тако малим количинама, да је излишно упуштати се у она безначајна померања, која су се и овде делимично појавила. У закључку изнећемо у табеларном прегледу

количину и вредност извоза свих појединих царинских група, овде ћемо се задовољити, да само неке од тих нарочито споменемо,

Варива се извози гоишње у вредности за 700.000 дин. 6/7, дакле 600.000 кгр. долази на пасуљ, који се извози, готово у подједнаким количинама, у А.-Угарску, Бугарску, Турску и Немачку. Готово цео остатак долази на лук, који иде поглавито за А.-Угарску.

Разних пића извози се годишње у вредности за нешто јаче од 200.000 динара. Више од половине долази на пиво, које се извозе искључиво за Турску, остатак иде на вино и ракију, што се, наравно у малим количинама, извози у Турску, А.-Угарску и Бугарску.

Фосили се јављају тек од скоро у нашој спољашњој трговини. Вредност овога извоза пеће се на 500.000 дин., и то $\frac{2}{3}$ чини брикет, а једну трећину камени и мрки угаљ. Извоз је упућен на суседна тржишта: А.-Угарску, Румунију и Бугарску.

З а к љ у ч а к .

Из свега до сада изложенога даје се повући следећа паралела између наше извозне трговине у времену пре и за време царинског рата.

1. До 1905 год. закључно наш извоз иде искључиво на а.-угарску пијацу; после 1905 год. извоз се распоређује на неколико пијаца: на Немачку долази 17—40%, на Турску 15—25%, на А.-Угарску 15—30%, на Белгију 10—20%, на Италију 3 до 6% и т. д.

О значају овога померања једва је и потребно говорити. Трговина упућена на само једну пијацу, налази се у великој зависности од коњјуктура на тој пијаци, тако да свака промена која се овде појави, изазива одговарајућу промену и тамо. Саме промене у коњјуктури могу бити изазване разним узроцима, али ћемо ми овде споменути свега два:

а) Промене изазване променом у домаћој производњи. Као што је познато производња артикала из групе земљорада и сточарства јако варира из године у годину, и како смо ми баш ове артикле извозили на а.-угарску пијацу, имали смо да издржимо час јачу а час опет слабију конкуренцију домаће производње на тој пијаци.

б) Промене изазване променом у царинској и трговинској политици. Према правцу царинске и трговинске политике у А.-Угарској, А.-Угарска је час са више а час опет са мање предусретљивости третирала увоз из Србије. Кадгод би А.-Угарска зажелела да нам изнуди какву концесију, која често није стојала ни у каквој вези са трговином, она је затварала границу за увоз стоке из Србије — неодређена редакција ветеринарне конвенције ово је омогућавала — те нас је тиме увек натеривала на уступке.

Благодарећи овоме могле су се појавити раније обележене одлике нашег извоза, на име: релативно слабо повећање (1,200.000 годишње), и нагло скакање и опадање извоза из године у годину.

Кад се пак наш извоз, после 1905 год., ослободио ове зависности од а.-угарске пијаце, ове су појаве морале отпасти. И стога налазимо, да извоз после 1905 године показује далеко јаче повећавање: од 72,000.000 у 1905 на 98,000.000 у 1910, дакле јаче од 5,000.000 годишње. У исто време губи се и оно често скакање и опадање извоза, и са малим изузетком у 1908 години, извоз из године у годину стално напредује.

2. У времену пре царинског рата Србија је извозила свега три артикла: стоку, воће и жито. И после 1905 год. ова три артикла сачињавају главни део нашег извоза; али се поред њих јављају, и то у приличним количинама, и други артикли, као што су: руде и метали, брашно, конопља и ужарија, дрво и угаљ, и т. д.

Али и код она три штапел-артикла врше се знатна померања у реду с којим сваки од њих узима учешћа у извозној трговини. Процент који долази на жито и воће расте, док проценат стоке опада. Код самог пак извозног артикла „стока и сточни производи“, расте чинилац „сточни производи“ на рачун чиниоца „живе стоке.“

И ово померање има исте последице као и проширење потрошачке области. Извозна трговина ограничена на мали број артикала, увек је изложена већим трзавицама но она трговина, која се састоји из великог броја извозних артикала. Разлози за ово леже у промени коњјуктуре.

3. Квалитет наших извозних артикала у времену до 1905 год. био је посве рђав; али пошто је и тај рђав квалитет налазио прођу на суседној нам пијаци, ми се нисмо старали да га поправимо. После 1905 год., а принуђени да идемо на друге пијаце, ми смо морали одговорити захтевима тих других пијаца, које су тражиле боље квалитете. На тај начин ми смо и мимо своју вољу натерани на оно, што лежи у нашем интересу.

У табелама које се овде прилажу представиће се у цифрама резултати ових разних померања.

Табела I.

Вредност извоза за пет година (1901—1905) уговорнога и пет година (1906—1910) неугорнога стања.

1901	65,685.653
1902	72,123.654
1903	59,967.404
1904	62,156.066
1905	71,996.274
1906	71,604.078
1907	81,491.262
1908	77,749.078
1909	92,981.755
1910	98,388.028

Табела II.

Учешће појединих држава у извозу пре и за време царинског рата.

	А.-Угарска	Белгија	Италија	Немачка	Турска	Ост. земље
1901	85	—	—	6	3	6
1902	80	4	—	8	2	6
1903	86	1	—	5	4	4
1904	89	—	—	4	3	4
1905	90	—	—	3	3	4
1906	42	9	1	27	8	13
1907	16	16	6	40	5	17
1908	28	21	4	18	14	15
1909	31	11	3	17	24	14
1910	18	16	1	22	24	19

Табела III.

Упоредни преглед вредности извозне трговине по појединим групама.

	1905	1909
живе животиње	27,460.282	9,268.957
производи животиња	7,478.065	12,163.074
жита	17,834.802	51,253.243
воће	10,746.312	4,230.933
пекмез	3,526.361	460.984
производи пољопр. грава индустр.	494.590	2,477.932
дрво и израде од дрвета	415.961	1,604.611
материје за предиво	2,069.883	1,570.536
копови и руде	812.556	2,699.105
метали	144.824	5,236.963
остало	1,012.638	2,015.417
	<u>71,996.274</u>	<u>92,981,755</u>

Табела IV.

Упоредни преглед најважнијих извозних артикала.

	1905	1909
свиње дебеле и полудебеле	14,630.300	1,226.167
пшеница	12,999.058	29,180.490
волони	10,435.632	6,409.960
суве шљиве	8,556.347	2,168.869
пекмез	3,526.361	460.984
коже овчје	3,533.334	3,366.228
месо сољено	2,892.095	4,532.831
воће сирово	1,988.849	1,975.576
кукуруз	1,933.535	12,647.202
јечам	1,846.757	7,501.285
живина жива	1,413.511	703.834
ужарија	1,137.945	801.392
кудеља у повесму	897.008	619.164
овце	619.163	1,065.700
овас	607.234	926.663
кокони	96.200	1,024.365
бакар у металу	58.924	5,202.172
маст	16.685	1,941.800
бакар у руди	62.190	1.667.000
дрво за прераду и прерађено	415.961	1,461.552
брашно	331.783	1,277.033
јаја	244.614	1,064.957
раж	448.218	991.490
мекиње	222.860	943.340
пасуљ	34.821	615.626

